

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Pedagogická fakulta
Ústav speciálněpedagogických studií

RADKA DOLEČKOVÁ
IV. ročník – prezenční studium

Obor: logopedie

**SUMARIZACE ZNAKŮ ČESKÉHO ZNAKOVÉHO JAZYKA – NÁZVY
VÝZNAMNÝCH ČESKÝCH MĚST A OBCÍ**
Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Langer Ph.D.

Olomouc 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 31.3.2009

.....
vlastnoruční podpis

Děkuji tímto Mgr. Jiřímu Langerovi, Ph.D., za cenné připomínky a rady a za celkové vedení diplomové práce.

Rovněž děkuji všem uživatelům českého znakového jazyka, kteří se s nadšením podíleli na průzkumné části práce.

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	KULTURA NESLYŠÍCÍCH	8
2.1	Malé nebo velké „N“?	9
2.2	Umění v životě neslyšících	10
2.2.1	Humor	11
2.2.2	Divadlo a pantomima	11
2.2.3	Poezie	12
2.2.4	Výtvarné umění	12
2.2.5	Film	13
2.2.6	Organizace neslyšících	13
3	KOMUNIKACE	15
3.1	Specifika komunikace neslyšících osob	16
4	ZNAKOVÉ SYSTÉMY	18
4.1	Mezinárodní znakový systém (MZS)	18
4.1.1	Definice mezinárodního znakového systému	18
4.1.2	Systém nebo jazyk?	19
4.2	ZNAKOVÝ JAZYK	22
4.2.1	Vlastnosti znakového jazyka	24
4.2.2	Český znakový jazyk	24
4.2.3	Variantnost českého znakového jazyka	26
4.3	Znakované jazyky	27
4.3.1	Rysy znakované češtiny	28
4.4	Výzkumy znakového jazyka	28
4.4.1	Výzkumy American Sign Language (ASL)	29
4.4.2	Výzkumy českého znakového jazyka (ČZJ)	31
5	TRANSLATOLOGIE	33
5.1	Nástin problematiky tlumočení znakových jazyků	33
5.1.1	Vymezení pojmu tlumočení	33
5.1.2	Tlumočení ve znakovém jazyce	34
5.1.3	Etický kodex	35
6	LEXIKOGRAFIE	37
6.1	Situace v českém znakovém jazyce	38
6.2	Slovníky znakového jazyka	38

6.3	Specifika lexikografie znakových jazyků	39
6.3.1	Vytváření hesláře	40
6.3.2	Sběr jazykového materiálu prostřednictvím mluveného jazyka	41
6.3.3	Sběr jazykového materiálu s účastí znakového jazyka	41
6.3.4	Sběr jazykového materiálu bez účasti mluveného jazyka	42
6.4	Možnosti záznamu znaků	43
6.5	Vhodné způsoby uložení slovníku	44
7	CÍLE PRŮZKUMU	45
8	PŘEDPOKLADY PRŮZKUMU	46
9	METODY A TECHNIKY PRŮZKUMU	47
9.1	Použitá metoda získávání dat, zpracování a uložení výzkumného materiálu	47
9.2	Vlastní průběh a organizace sběru dat	47
9.3	Obtíže při provádění průzkumu	48
9.4	Charakteristika vzorku dotázaných	48
9.4.1	Základní údaje o respondentech	48
9.4.2	Informace o respondentech – členských organizacích neslyšících	49
9.4.3	Informace o respondentech – jednotlivcích	49
9.4.4	Informace o respondentech – uživatelích internetových stránek	50
9.4.5	Počet respondentů celkem a charakteristika záznamu	50
10	ANALÝZA VÝSLEDKŮ A JEJICH INTERPRETACE	52
10.1	Počet variant	52
10.2	Města s jedinou variantou	52
10.3	Největší česká města	53
10.4	Městské obvody	54
10.4.1	Městské obvody Prahy	54
10.4.2	Městské obvody Ostravy	54
10.5	Tabulka variant	54
10.6	Průměrné hodnoty v rámci průzkumu	59
10.7	Zhodnocení předpokladů průzkumu	59
11	ZÁVĚR	60
	SEZNAM CITOVANÉ A POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	61
	Příloha A: Cizojazyčné slovníky znakového jazyka	65
	Příloha B: Tabulka variant dle zastoupení respondentů	66
	Příloha C: Městské obvody Prahy	72
	Příloha D: Městské obvody Ostravy	75

Seznam obrázků

Obr. 1 – BESEDA V KLUBU	13
Obr. 2 - ROK (zdroj: Gong, 1/2007)	23
Obr. 3 - SYN (zdroj: Okrouhlíková, 2008).....	23
Obr. 4 - EVA, STŘEDA, KNEDLÍK (zdroj: Růžičková, 1998)	24
Obr. 5 - SPORT (zdroj: Okrouhlíková, 2008)	30
Obr. 6 - ŘEDITEL (zdroj: Okrouhlíková, 2008)	30
Obr. 7 - PŘÍTEL (zdroj: Servusová, 2008).....	30
Obr. 8 - VLASTNÍ (zdroj: Servusová, 2008)	30
Obr. 9 - ČEKAT (zdroj: Okrouhlíková, Bímová, 2008).....	30
Obr. 10 - ŽÍT (zdroj: Okrouhlíková, Bímová, 2008).....	30

Seznam grafů

Graf č. 1 Počty měst s četnostmi variant	52
Graf č. 2 Města s nejvyšší shodou jediné varianty	53
Graf č. 3 Počet variant u největších českých měst.....	54

Příloha volná: 1x DVD

1 ÚVOD

Diplomová práce je věnována problematice vytváření slovníků znakového jazyka a zabývá se také variantností českého znakového jazyka, zejména variantností regionální, tj. jak se liší jednotlivé znaky českého znakového jazyka vzhledem k regionu, v němž byly zjišťovány. Cílem diplomové práce je sumarizace, tedy shromáždění jazykových dat českého znakového jazyka pro významná česká města a obce a jejich následné třídění podle regionální odlišnosti. Během průzkumu byli osloveni uživatelé znakového jazyka z řad neslyšících, nedoslýchavých a tlumočnicků českého znakového jazyka. Sběr jazykových dat probíhal formou záznamu na videokameru, následně byl jazykový materiál sestřihán a roztríděn na základě variantnosti znaků. Výběr tohoto tématu byl lákavou výzvou k pokusu o vytvoření základny pro slovník znakového jazyka s názvy několika měst a obcí České republiky.

Práce je členěna na dvě hlavní části – část teoretickou a část praktickou a dále na jednotlivé kapitoly a podkapitoly. Teoretická část je kompilací základních poznatků z oblasti kultury a komunikace neslyšících na národní i mezinárodní úrovni. V kapitole zabývající se znakovými systémy se seznámíme s mezinárodním znakovým systémem, se znakovými jazyky v obecném pojetí i s českým znakovým jazykem, vysvětlíme pojem znakovaná čeština a krátce nahlédneme i do výzkumů znakových jazyků. Další kapitola pojednává o translatologii, oboru, který se zabývá překladem a tlumočením. Dostatečný prostor v jedné z kapitol teoretické části práce bylo věnováno lexikografii, lingvistické disciplíně, jejímž úkolem je sestavování slovní zásoby jazyků a vytváření různých typů slovníků, zvláště jsme se pak zaměřili na sestavování a tvorbu slovníků znakového jazyka.

Následuje praktická část, která popisuje vlastní průzkum věnovaný sběru jazykových dat znakového jazyka s cílem shromáždit znaky českého znakového jazyka pro vybraná města a obce České republiky. Jsou představeny cíle, úkoly i základní předpoklady průzkumu. V kapitole věnované metodám a technikám průzkumu je nastíněn průběh a organizace průzkumu, obtíže provázející průzkum a základní údaje o respondentech. V analýze výsledků jsou přiloženy přehledné grafy a tabulky, a jsou zhodnoceny předpoklady stanovené na počátku průzkumu.

Úkolem a cílem diplomové práce je vytvoření části znakové zásoby v českém znakovém jazyce pro oblast názvů českých měst a obcí, která by přispěla k rozšíření slovní a znakové zásoby rozličných uživatelů znakového jazyka, bez ohledu na kulturní či jazykovou příslušnost ke skupině neslyšících nebo slyšících osob.

2 KULTURA NESLYŠÍCÍCH

V Novém akademickém slovníku cizích slov (Kraus a kol., 2007, s. 458) je pojmem kultura označován „*souhrn duchovních a materiálních hodnot vytvořených a vytvářených lidstvem v celé jeho historii.*“

O kultuře neslyšících hovoříme poměrně krátkou dobu, jelikož neslyšící jako jazyková a kulturní menšina se teprve formují. Např. v British Sign Language (BSL) – britském znakovém jazyce, bylo dříve používáno termínu „*Deaf Way*“, tj. *specifický způsob života neslyšících* (Deaf Way je také název kulturní akce, kterou pořádá Gallaudetova Univerzita sídlící v USA, a na níž se scházejí neslyšící lidé z celého světa). Součástí kultury neslyšících jsou zvyky, chování a tradice, historie, kulturní identita (hrdost) neslyšících a vztah mezi hluchotou a slyšením (Kyle, J. in Homoláč, 1998).

S pojetím neslyšících jako jazykové a kulturní menšiny v České republice se setkáme v právním dokumentu Národní plán vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením č. 256, ze dne 14. dubna 1998: „*Neslyšící totiž představují výjimku v požadavku na decentralizaci speciálních škol a ústavů sociální péče, protože tvoří jazykovou a kulturní menšinu, která dává přednost vzájemnému soužití před integrací do společnosti slyšících.*“

Se vznikem prvních škol pro neslyšící však můžeme hovořit o *společenství* neslyšících, které v roce 1978 definují Bakerová a Paddenová (sec. cit. in Homoláč, 1998, s. 143) takto: „*Společenství neslyšících tvoří neslyšící a lidé se zbytky sluchu, kteří mají společné zkušenosti a hodnoty a shodný způsob komunikace mezi sebou a se slyšícími.*“

Ve společenství neslyšících je zřetelný velmi silný pocit sounáležitosti. Souvisí to se skutečností, že neslyšící lidé používají společný (znakový) jazyk, který vyhovuje jejich potřebám lépe, než jazyk mluvený. Znakový jazyk je podstatou kultury neslyšících a zároveň je to jazyk přirozený a rovnocenný mluveným jazykům (Kyle, J. in Homoláč, 1998).

Protože převážná většina informací se k neslyšícím dostává zrakovou cestou, pak i charakter konvencí a pravidla chování musí být logicky odlišné od konvencí ve společnosti slyšících lidí. Z tohoto hlediska může mezi minoritou neslyšících a majoritní slyšící společností docházet k nedorozuměním, a to zejména v případech konvencí a zvyků spojených s akustickými vjemy, např. tiché stolování, zavírání dveří, odsouvání židlí od stolu nebo ovládání síly mluvního projevu (Souralová in Valenta a kol., 2003).

2.1 Malé nebo velké „N“?

Dle Kosinové (2008) se v zahraniční literatuře již třicet let setkáváme s dvěma psanými podobami slova neslyšící (angl: deaf). Neslyšící s malým „n“, popřípadě „d“ – deaf (poukazuje k pohledu medicínskému) a Neslyšící s velkým „N“, popřípadě „D“ – Deaf (poukazuje k pohledu jazykově kulturnímu).

„Tato pravopisná podoba slova (Neslyšící-pozn. autora) vyjadřuje příslušnost ke komunitě neslyšících lidí, kteří se hrdě hlásí ke své kultuře a znakovému jazyku a upřednostňují tento pohled před lékařským, který na ně nazírá především jako na zdravotně postižené, jejichž handicap je třeba nějakým způsobem kompenzovat, napravovat.“ (Křesťanová, 2002, s. 97)

Hovoříme-li tedy o neslyšících, myslíme tím jedince, kteří neslyší, tj. mají určitý typ a stupeň sluchové ztráty. Podle místa postižení se z audiologického hlediska může jednat o vadu či poruchu sluchu *periferní* (konduktivní, senzoneurální, kombinovanou) nebo *centrální*; podle stupně postižení pak může jít o nedoslýchavost *lehkou, středně těžkou, těžkou, praktickou hluchotu* a *úplnou hluchotu*, kdy jedinec není schopen vnímat žádný zvuk (Jedlička, 2007).

Avšak v případě, že hovoříme o Neslyšících, přestává být směrodatná závažnost sluchové ztráty, tedy medicínské hledisko, a do popředí se dostává jedinec, který se hlásí k odlišné jazykové a kulturní minoritě, kdy sluchová ztráta neznamena postižení, ale kulturní odlišnost.

„Pokud se neslyšící člověk zařadí do skupiny kulturně neslyšících, pak mu již nezáleží na tom, jakou velikost ztráty sluchu má. Svou odlišnost spatřuje v rozdílném užívání jazyka a s tím spojeným vnímáním světa.“ (Kosinová, 2008, s. 7)

V diskuzi na internetovém serveru www.ruce.cz pod článkem Lucie Půlpánové s názvem *Je kultura Neslyšících jen mýtem?* se z názorů čtenářů dovídáme, že např. ve Finsku je používán spíše termín „uživatel znakového jazyka“, než termín „Neslyšící/neslyšící“. Také další názor je zajímavý: *„Osobně se domnívám, že nejde o kulturu neslyšících (lidí, co neslyší), ale o kulturu Znakujících (uživatelů znakového jazyka)...Nemyslím si, že (neslyšící, pozn. autora) mají nějakou zvláštní a jinou kulturu, než ostatní populace v republice. Problém spočívá v onom slově neslyšící, jenž vyjadřuje všechny lidi, co neslyší.“*

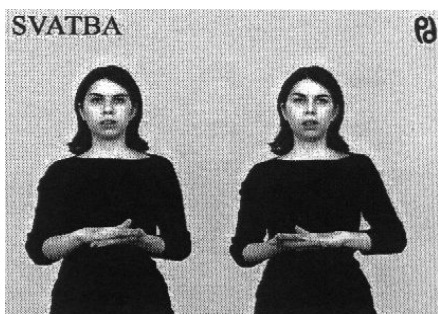
Vzhledem k neustálené terminologii budu v této práci používat pojem neslyšící s malým „n“ na začátku.

2.2 Umění v životě neslyšících

Umění je ve společenství neslyšících lidí hojně rozšířené, má bohatou tradici a běžně doprovází nejrůznější kulturní akce neslyšících. Zejména mladí čeští neslyšící si rádi „hrají“ s českým znakovým jazykem, a to prostřednictvím vtipů, vytváření příběhů a poezie. Typickým uměleckým vyjádřením neslyšících je divadlo a pantomima. Můžeme se ale setkat také se zpěvem ve znakovém jazyce a oblíbenými jsou i 123 story (básně popisující příběh pomocí znaků obsahujících čísla, seřazené vzestupně či sestupně), ABC story (básně založené na znacích, které obsahují postupně všechna písmena jednoruční prstové abecedy; ABC příběhy jsou rozšířené spíše mezi americkými neslyšícími) a storytelling – vyprávění příběhů založených na jedinečnosti znakového jazyka, na jeho vizuálně-motorické existenci. Příběhy jsou úzce spjaty s kulturou neslyšících a proto mohou být jen velmi těžko zprostředkovány slyšícímu člověku.

Příběh o King Kongovi

Na pláži, kde se v horku opaluje mnoho lidí, se objeví King Kong. Když lidé spatří obrovskou opici, všichni začnou křičet a utíkat z pláže pryč; až na jednu krásnou mladou ženu. Žena nevnímá rozruch kolem sebe a v poklidu si užívá vody. Protože všichni ostatní utekli, opice přistoupí ke krásné ženě a vezme ji do svých obrovských tlap. Žena se vyděsí a začne křičet. King Kong se jí snaží říci, jak moc je krásná. Ona kroutí hlavou a ukazuje na své uši, aby opici vysvětlila, že neslyší. King Kong je překvapen, že potkal neslyšící ženu, a tak využívá své zkušenosti, že se kdysi učil znakový jazyk. Podívá se na mladou slečnu a ukazuje: „Jste tak krásná. Chci si Vás vzít!“ Ale v průběhu znaku „vzít si někoho za manžela/manželku“ King Kong svou milou rozmáčkne. (Holcomb, 1994, in Kosinová, 2008, s. 24).

Obr. 1: MANŽEL/MANŽELKA/SVATBA (zdroj: Okrouhlíková, 2008)

2.2.1 Humor

Humor neslyšících vychází z jejich kultury, ze znakového jazyka. K tomu, abychom správně pochopili anekdoty a příběhy neslyšících, musíme mít výbornou znalost znakového jazyka a kultury neslyšících. Neslyšící humorista, Francouz Guy Bouchauveau, rozlišuje tři oblasti humoru ve znakovém jazyce: *vtipné příběhy* podněcující k smíchu, *karikaturu* lidí nebo zvířat a *popis absurdního* obrazu nebo situace (Kosinová, 2008).

Nejčastějšími humornými tématy ve společenství neslyšících jsou „neslyšící a lékař“, „neslyšící a slyšící“, „neslyšící a nedoslýchaví“ a „neslyšící a kochleární implantát.“ Mezi hlavní složky humoru neslyšících patří maximální využití znakovacího prostoru, střídavé tempo, vkládání pauz, zveličování, zastavení mimiky přestože znakování rukou pokračuje či naopak zastavení znakování rukou přestože mimika obličej pokračuje (Pánek, 2007).

2.2.2 Divadlo a pantomima

Od roku 1998 pořádá každým rokem na oslavu Mezinárodního dne neslyšících (vždy čtvrtou neděli v září) Česká unie neslyšících (ČUN) akci *Mluvíci ruce*, která je přehlídkou tvorby ve znakovém jazyce. Vystupují zde neslyšící všech věkových kategorií, kteří hrají divadlo, zpívají, tančí a recitují básně.

Umělecká vystoupení na jevišti jsou pro neslyšící vynikajícím způsobem vyjádření sebe sama a umožňují neslyšícím představit svou kulturu z jiného pohledu (Kosinová, 2008).

V České republice existuje (jako jediný) profesionální divadelní soubor sdružující neslyšící herce - *Divadlo Neslyším*. Působí zde od roku 1997 (původně pod názvem *Vlastní divadlo neslyšících-VDN*). Z repertoáru divadla uveďme namátkou např. z představení pro dospělé *Kytice*, *Pojď do mého světa*, *Sem tam*; pro děti pak např. pohádky *O veliké řepě*, *Povídám*, *znakuji pohádku* či *Hrnečku vař!* aj.

Neslyšící diváci mohli v minulosti kromě Divadla Neslyším navštívit také některá představení pro slyšící diváky, která bývají tlumočena do znakového jazyka, mezi nimi např. *Perfect Days* (Divadlo Na zábradlí), *Růže pro Algernon* (Divadlo v Celené), *Tracyho tygr* (Divadlo NABLÍZKO).

Způsobů, jak tlumočit divadelní představení neslyšícím divákům je několik. Nejoblíbenějším však zůstává tzv. *stínové tlumočení*, při kterém jsou tlumočníci přímo zapojeni do představení, pohybují se zároveň s jednotlivými protagonisty na jevišti a tvoří jakoby jejich stíny. Dalšími typy tlumočení jsou *zónové tlumočení*, při němž se více tlumočnicků střídá v tlumočení podle pohybu herců na scéně, *statické tlumočení*, kdy tlumočník/tlumočnicki stojí po celou dobu

představení na jednom místě, a *tlumočení balkónové*, které probíhá v místě, kde neslyšící diváci sedí (sec. cit. Dingová, 2003 in Kosinová, 2008).

Nezastupitelné místo v umění neslyšících má **pantomima**. V Brně působí *Evropské centrum pantomimy neslyšících*, nestátní organizace, zabývající se realizací nejrůznějších projektů v oblasti kultury neslyšících, zejména s dramatickou tematikou (Kosinová, 2008).

2.2.3 Poezie

Prvním básníkem, přednášejícím básně v (americkém) znakovém jazyce, byl neslyšící jazykovědec **Clayton Valli**, který vytvořil přehled pravidel užívaných při tvorbě rýmů ve znakovém jazyce.

Nejznámějšími neslyšícími autory poezie u nás jsou **Lucie Půlpánová**, **Eva Houdková-Tesárková**, **Ladislava Buberlová** aj. Básně přeložené z jazyků mluvených do jazyka znakového pak prezentují např. **Zuzana Hájková**, **Eliška Vyoraláková** či **Markéta Veselá**.

Také soubor *Tichá hudba* vystupuje s básněmi ve znakovém jazyce a od roku 1998 interpretuje písně české i zahraniční tvorby.

Marně toužím

*Říkali mi,
že tvůj hlas zní krásně
nevím –
marně toužím
zaslechnout tvůj smích a hlas
když šeptá milostné básně
o lásce
co dříme v nás...*

Autorka: Eva Tesárková (in Holková, 1995, s. 53).

2.2.4 Výtvarné umění

Čeští umělci z řad neslyšících, kteří předávají kulturní dědictví neslyšících prostřednictvím výtvarného umění, ve svých dílech pracují převážně s náměty útlaču neslyšících majoritní společností slyšících, s náměty znakového jazyka apod. Mezi české neslyšící výtvarníky patří paní **Marie Tichá**, **Zdeňka Trnečková**, **Ivana Tetauerová**, **Věra Macháčková** či **Antonín Kovařík**.

Obr. 1 – BESEDA V KLUBU

Autor: Antonín Kovařík; olejomalba (in Holková, 1995).

2.2.5 Film

V roce 2007 vzniklo občanské sdružení *Awi film*, které je první filmovou organizací v České republice, produkující filmy vytvořené neslyšícími lidmi. Sdružení si klade za cíl přiblížit kulturu, umění a jazyk neslyšících majoritní společnosti, a v neposlední řadě také pobavit samotné neslyšící v jejich přirozeném jazyce. Název *Awi film* v překladu ze znakového vyjádření do mluvené češtiny znamená: „Hele, koukněte se na ten film!“ Vedoucím Awi filmu je Miroslav Gavelčík, manažerem Kamil Panský (www.awifilm.com).

Každým rokem se vždy v listopadu v anglickém městě Wolverhampton koná prestižní filmový festival neslyšících – **Deaffest**, jehož původní název zněl *Deaf Film a TV Festival*. Dalšími známými festivaly filmů pro neslyšící jsou např. *Deaf film festivals at Gallaudet University in Washington, D.C.*, *An International Deaf Film Festival in Amsterdam* a další. Jak podotýká Kosinová (2008), „*problémem zůstává fakt, že pokud se neslyšící na podobné festivaly nepřijede podívat osobně, tak se k promítaným filmům dostane jen těžko.*“

2.2.6 Organizace neslyšících

Kulturní bohatství komunity neslyšících se předává zpravidla z generace na generaci. Po celé České republice existuje množství organizací, spolků a klubů, které sdružují osoby neslyšící či nedoslýchavé, rodiče neslyšících dětí, rodiny a přátele neslyšících. Zde mohou být neslyšící sami sebou, popovídat si ve znakovém jazyce, svěřit se s problémy, poradit se a pobavit. Protože zde neexistuje komunikační bariéra, neslyšící se ve svých klubech scházejí rádi a často.

Většina organizací pro neslyšící nabízí také nejrozumnější služby, např. sociální a tlumočnické služby, vzdělávací akce formou seminářů, kurzů apod., poradenský servis v oblasti logopedie, psychologie či v oblasti sociálně-právní, pořádají pobytové či sportovní akce a soutěže, kulturní akce, vydávají časopisy, odbornou literaturu atd. Česká televize od roku 1980 pravidelně vysílá Televizní klub neslyšících – TKN (Langer; Souralová, 2006).

Zprávy v českém znakovém jazyce jsou vysílány od dubna 2008, předtím jsme je mohli vidět pod názvem *Zprávy ve znakové řeči*. Také o titulkování televizních pořadů skrytými titulky (ST) se zasloužily některé organizace pro neslyšící.

Přehled nejrozumnějších organizací můžeme najít na internetu nebo v publikaci *Adresář služeb nejen pro neslyšící*, který vydává občanské sdružení Federace rodičů a přátel sluchově postižených (FRPSP). Z dalších organizací jmenujme např. Českou unii neslyšících (ČUN) spolu s jejími oblastními organizacemi (Ostrava, Praha, Ústí nad Labem,...), Českomoravskou jednotu neslyšících (ČMJN), Český klub ohluchlých (ČKO), Český svaz neslyšících sportovců (ČSNS) a Český klub nedoslýchavých HELP (ČKNH).

3 KOMUNIKACE

Výkladu pojmu komunikace bychom mohli věnovat další samostatnou práci, avšak nyní se budeme věnovat té mezilidské – tedy dorozumívání, sdělování informací, názorů, myšlenek či pocitů mezi lidmi.

V logopedickém slovníku (Dvořák, 2001; s. 100) je komunikace charakterizovaná takto: „*Communicatio – přenos různých informačních obsahů pomocí různých komunikačních systémů zejména prostřednictvím jazyka; výměna informací, sdělování a dorozumívání; realizuje se ve třech hlavních formách: mluvené, psané, ukazované.*“

Podobně je tomu tak i v akademickém slovníku (Kraus, 2007; s. 426): „*Komunikace je přenos nejrozličnějších informačních obsahů v rámci různých komunikačních systémů za použití různých komunikačních médií, zejména prostřednictvím jazyka, sdělování.*“

Z těchto definic, mimo jiné, vyplývá, že hlavním dorozumívacím prostředkem mezi lidmi je řeč a z hlediska teritoriálního či národnostního jazyk. *Jazyk* jako „systém“ a *řeč* jako „použití jazyka“ řadíme mezi komunikaci **verbální**, slovní, která je jednou ze složek interpersonální komunikace-komunikace mezi lidmi. Jak uvádí Servusová (2008), verbální komunikace, tedy mluvený jazyk (např. čeština) pracuje se zvukem, který je nositelem všech vyjadřovaných významů.

Druhou složkou komunikace je komunikace **neverbální**, mimoslovní. Ta hraje v našem celkovém projevu významnější úlohu, neboť slova můžeme klást za sebou do vět a souvětí v podstatě cíleně, vůlí můžeme ovlivnit výběr slov, tvrzení, můžeme dokonce předstírat naše názorové postoje; avšak neverbální stránku komunikace plánovat nelze. Předstírat neverbální projevy se nám při velkém soustředění podaří možná na pár vteřin či minut, po chvíli nás však naše řeč těla, „body language“, prozradí. Do neverbální komunikace patří nejen mimika a gesta, ale také komunikační vzdálenost – proxemika, nakládání člověka s časem – chronemika, prozodické faktory lidské řeči – paralingvistika (melodie, intenzita a barva hlasu, intonace,...) a mnohé další, jako je zrakový kontakt, autokontakty (dotýkání se částí svého těla, například zakrývání úst rukou), styl oblékání atd.

Prostředky neverbální komunikace samozřejmě využívají také neslyšící, znakový jazyk však není na neverbální komunikaci závislý.

Zatímco gesta jsou neverbální, znaky jsou verbální (Strnadová, 2001).

Prostředky neverbální komunikace nelze rozdělit na jednotky nesoucí význam – morfémy, či jednotky, které mohou význam rozlišit – fonémy (Servusová, 2008).

Pokud bychom se věnovali dalším typům mezilidské komunikace, mohli bychom hovořit o komunikaci **intrapersonální**, tj. komunikace jedince se sebou samým jako druhým subjektem, **skupinové**, v níž mají jednotliví účastníci rozhovoru své role, či **masové**, uskutečňující se prostřednictvím médií (tisk, rozhlas, televize, internet).

Posluchačům studia speciální pedagogiky pak nebudou neznámé pojmy **alternativní** a **augmentativní** komunikace (AAK) – označované jako vedlejší způsoby komunikace (Peutelschmiedová in Vitásková, Peutelschmiedová, 2005) a termín **totální** (komplexní) komunikace.

3.1 Specifika komunikace neslyšících osob

U lidí se sluchovým postižením je velmi důležité taktilní vnímání, které zastupuje akustický signál. Proto se neslyšící navzájem dotýkají více, než je v naší majoritní společnosti zvykem. Také zde však platí určité zásady, které je nutno dodržovat (Souralová in Valenta a kol., 2003).

Kosinová (2008) uvádí několik **pravidel chování** v komunitě neslyšících:

- ✓ *Doteky a upoutávání pozornosti* – neslyšící zahajují, či vstupují do rozhovoru prostřednictvím doteku, který zde nahrazuje hlas. Vhodné je např. poklepání druhé osobě na rameno nebo horní část paže; pokud lidé mezi sebou komunikují vsedě, je dovoleno se lehce dotknout horní části nohy - stehna. Souralová (in Valenta a kol., 2003) podotýká, že zcela nepřípustné je dotýkat se rukou neslyšícího, zejména když znakuje; nevhodné je také dotýkání na zádech.
- ✓ *Přerušování rozhovoru dvou osob* – v případě, že potřebujeme něco sdělit osobě, která právě komunikuje znakovým jazykem s jinou osobou, je třeba dodržet jistá pravidla. Příchozí dotykem na paži nebo rameno první osoby naváže kontakt a naváže zrakový kontakt také s druhou osobou; k této druhé osobě pak znakuje např.: OMLOUVAT SE-PŘERUŠIT-PTÁT SE („Omlouvám se, že vás přerušuji, chtěl bych se jen na něco zeptat“). Poté může sdělit první osobě to, co potřebuje, následně se otočí zpět k druhé osobě, poděkuje a odejde.
- ✓ *Upoutání pozornosti pomocí světla* – tento způsob je vhodný zejména tehdy, chceme-li získat pozornost neslyšících v místnosti (v klubu, ve školní třídě apod.). Je dovoleno

opakovaně rozsvítit a zhasnout světlo; případně lze použít opakované rázné dupnutí na podlahu, kterým se k neslyšícím šíří vibrace.

- ✓ *Loučení* – až hodinu i déle může trvat loučení neslyšících, kteří se sjíždějí mnohdy z celé České republiky a nechtějí se proto rychle rozloučit.

Při komunikaci s neslyšícím člověkem se vyvarujeme příliš jemných nebo naopak příliš silných doteků, dotýkání se rukou znakujícího, přerušování zrakového kontaktu a přílišnému zvyšování hlasu. Není vhodné při komunikaci se znakující osobou dělit svou pozornost mezi něj a okolní zvuky, či další slyšící osoby.

Zcela nevhodné je odvrátit se od partnera uprostřed rozhovoru bez předchozího upozornění (Homoláč, 1998).

4 ZNAKOVÉ SYSTÉMY

4.1 Mezinárodní znakový systém (MZS)

Lidé méně znali problematiku znakového jazyka a kultury neslyšících se mnohdy domnívají, že znakový jazyk je mezinárodní komunikační systém, kterým se neslyšící lidé dorozumí nejen ve své, ale i jakékoli cizí zemi.

„Tomu, že znakový jazyk spojuje všechny neslyšící na celém světě, věřil například Abbé de l'Eppé, zakladatel první školy pro neslyšící ve Francii.“ (Tetauerová, 2008, s. 6)

Nutno říci, že ačkoli znakový jazyk není jazykem mezinárodním a každá země má svůj národní znakový jazyk (v České republice český znakový jazyk), setkají-li se uživatelé znakového jazyka z různých zemí, kteří své národní znakové jazyky navzájem neznají, mohou se i přes to poměrně dobře domluvit. Po určité době si často dokáží sjednotit základní znakovou zásobu a vytvořit si komunikační kód pro danou komunikační situaci.

4.1.1 Definice mezinárodního znakového systému

Podle Tetauerové (2008) je možné mezinárodní znakový systém definovat takto:

- ✓ Mezinárodní znakový systém je vizuálně-motorický komunikační systém, který je užíván mezi neslyšícími uživateli různých znakových jazyků po dobu nejméně 150 let. Rozvinul se přirozeně v rámci evropské komunity neslyšících, na rozdíl od Gestuna, jenž je systémem vymyšleným komisí.
- ✓ Mezinárodní znakový systém představuje interakce na mezinárodních setkáních vyžadující, aby uživatelé znakových jazyků rozvinuli systém komunikačních strategií, které dovolují rychlou a účinnou komunikaci (Monteillard, 2005 in Tetauerová, 2008).
- ✓ Mezinárodní znakový systém je kontaktní jazyk, který se vytváří, kdykoliv se setkají dva nebo více neslyšících lidí ze zahraničí a komunikují spolu (Supala, 2007 in Tetauerová, 2008).

Varianty názvů mezinárodního znakového systému – terminologie (Tetauerová, 2008):

- ✓ International Sign (IS) - „mezinárodní znak“; nejčastěji ve světě užívaný název (např. při mezinárodních konferencích, sportovních či kulturních akcích, v lingvistických publikacích). V češtině se prozatím příliš neujal.

- ✓ International Signs – „mezinárodní znaky“; pouze ojediněle používaný termín.
- ✓ Gestuno – zastaralý, již nepoužívaný název.
- ✓ International Sign Language (ISL) – „mezinárodní znakový jazyk“; v současné době se jeho používání vytrácí.
- ✓ International Sign Pidgin – „mezinárodní znakový pidžin“; novější lingvistický název.
- ✓ International Gesture (IG) – „mezinárodní gesto, posunek“.
- ✓ International Gestures – „mezinárodní gesta“; pouze ojedinělý výskyt.

4.1.2 Systém nebo jazyk?

Jak uvádí Tetauerová (2008), téma mezinárodního znakového systému není v literatuře do dnešních dnů dostatečně zpracováno. Jaký je vlastně rozdíl mezi mezinárodním znakovým systémem a mezinárodním znakovým jazykem? Který z těchto termínů bychom měli správně používat?

Mezinárodní znakový jazyk vznikl přirozeným vývojem z mezinárodního systému znaků Gestuno, který neměl žádná gramatická pravidla. Postupem času se z Gestuna a z gramatik znakových jazyků vytvořil pidžin. Mezinárodní znakový jazyk se používá např. při Deaflympiádě a na Světové federaci neslyšících. Ne všichni neslyšící však mezinárodní znakový jazyk ovládají.

Na internetových stránkách www.jos-eu.org (Kulturní a jazykové dovednosti pro slyšící, 2009) se dovídáme, že „*ISL (international sign language) – Mezinárodní znakový systém je mezinárodní pomocný jazyk někdy užívaný neslyšícími lidmi při mezinárodních událostech a neformálně při cestování nebo navazování sociálních kontaktů. Je to „pidžin“ znakového jazyka, uměle vytvořený jazyk se standardizovaným slovníkem. V tomto případě se velmi často využívá také pantomima a vizuální komunikační gesta. Slova bezhlasně artikulovaná jsou většinou slova anglická, což může být důvodem, že někdo nemusí rozumět všemu.*“

Pojďme se nyní podívat, jak můžeme definovat termíny **jazyk** a **systém**. **Jazyk** (lingvisticky) lze definovat několika způsoby. V Logopedickém slovníku (Dvořák, 2001, s. 95) se dočteme, že „*jazyk je soustava druhotných dorozumívacích prostředků znakové povahy, zprostředkující dorozumívání lidí; z aspektu teorie přenosu informací je jazyk ztotožňován s kódem (...).*“

Podle Černého (1998) slouží každý přirozený jazyk „*...členům příslušného jazykového společenství především k dorozumívání, tj. jinými slovy ke vzájemnému předávání či sdělování*

informací.“ Prostředky sloužící k přenosu těchto informací „...tvoří určitý systém znaků nebo signálů, které něco znamenají...”

„Systém je soustava, soubor jednotlivin navzájem spojených určitou strukturou, sítí vztahů v uspořádaný celek“ (Kraus a kol., 2007, s. 776).

„Systém je souhrn určitých jednotek, mezi kterými existují vztahy vzájemné závislosti, jsou tedy uspořádány a u takového systému můžeme mluvit o jeho struktuře; u složitějších systémů, jako jsou např. přirozené jazyky, mohou být strukturovány i jejich jednotky...” (Černý, 1998).

Proč je vhodnější používat termín mezinárodní znakový systém místo mezinárodní znakový jazyk?

Mezi rysy přirozeného jazyka řadíme mimo jiné např. *konvenčnost* či *historický rozměr* atd. Mezinárodní znakový systém však tato kritéria nesplňuje, nejedná se o jazyk, nýbrž o soubor určitých jednotek, např. lexikálních, v tomto případě o soubor znaků, znakové zásoby. Mezinárodní znakový systém nevytváří novou gramatiku, nýbrž vychází z gramatických struktur národních znakových jazyků, kterými jsou trojrozměrný prostor, simultánnost, užití klasifikátorů, nemanuální složka jazyka-tj. mimika, pohyby hlavy, očí, pohyby horní části trupu, a základní pravidla slovosledu-znakosledu (Tetauerová, 2008).

Dle Čermáka (2001, in Tetauerová, 2008) slouží mezinárodní znakový systém ke komunikaci na základní úrovni či jako doplnění komunikace a oproti němu znakové jazyky národní jsou bohatými a multifunkčními prostředky komunikace.

Jako nevýhody mezinárodního znakového systému při komunikaci můžeme zmínit např. jeho **nepřesnost** v překladech (MZS není konvencionalizovaný a slovníků MZS není mnoho), tlumočení do MZS či přednášení v něm je **méně kvalitní** než při individuální komunikaci (chybí okamžitá zpětná vazba), problematické bývá tlumočení **abstraktních** informací, atd.

Aby se člověk stal úspěšným uživatelem mezinárodního znakového systému, je důležité splňovat určité předpoklady, mezi něž patří dokonalé aktivní zvládnutí některého národního znakového jazyka, zkušenosti s kontakty s neslyšícími ze zahraničí, zkušenosti s lidmi, kteří užívají znakový jazyk na jiné komunikační úrovni, získávání zkušeností v praxi, prostřednictvím cestování, účasti na mezinárodních konferencích, kulturních či sportovních akcích apod. Dalším zdrojem získávání zkušeností v této oblasti se v současné době stává elektronická komunikace, např. přes ICQ, Skype, e-mail, webkamery a další.

Od 50. let 20. století se začíná hovořit o potřebě sjednotit znakové jazyky po celém světě v jeden univerzální (umělý) znakový systém – mezinárodní znakový jazyk (podobně jako esperanto tj. umělý mezinárodní mluvený jazyk).

V Římě roku 1951 vzniká **World Federation of the Deaf (WFD)**, Světová federace neslyšících, která pořádá každé čtyři roky světový kongres neslyšících. Od 60. let 20. století začínají v zahraničí systematické výzkumy znakových jazyků a vznikají první slovníky mezinárodního znakového jazyka, *Dictionnaire international du langage des signes* (Slovník mezinárodního znakového jazyka; autor Cesare Magarotto, 1959), *First contribution to the international dictionary of sign language; conference terminology* (První příspěvek do mezinárodního slovníku znakového jazyka; konferenční terminologie; autoři Cesare Magarotto, Dragoljub Vykotic, 1965), *Second contribution to the international dictionary of sign language* (Druhý příspěvek do mezinárodního slovníku znakového jazyka; autoři Francesco Rubino, Allan Hayhurst, 1971).

V roce 1975 byl vydán standardizovaný slovník s názvem ***Gestuno: International Sign Language of the Deaf***, obsahující téměř 1500 znaků; znaky vybírali nebo vymýšleli členové „Komise sjednocení znaků“ (Commission of Unification of Signs), kterou pro tyto účely sestavila WFD. Mezi členy komise byli např. Allan B. Hayhurst (Velká Británie), Josif Guejman (SSSR), Willard J. Madsen (USA), Ole M. Plum (Dánsko) a prezident komise, Ital Francesco Rubino. Protože však tvůrci při jeho sestavování vycházeli především z amerického znakového jazyka a znakových jazyků evropských, nebyl slovník dostatečně srozumitelný pro uživatele znakového jazyka v afrických a asijských zemích.

Poprvé bylo Gestuno použito na kongresu WFD v Bulharsku roku 1976. Neslyšící se však přikláněli k názoru, že znaky obsažené v tomto slovníku jsou pro jeho uživatele méně srozumitelné než znaky některého cizího znakového jazyka.

4.2 ZNAKOVÝ JAZYK

„Dialóg posunkujúcich sa odlišuje od dialógu v normálnej reči. Kým v normálnej reči jednotlivé repliky sú samostatnejšie, viac izolované, zatiaľ repliky posunkujúcich sa bohato splietajú, až splývajú.

Pekná posunková reč má svoj rytmus a v najvyššom štádiu pripomína estetický, umelecký pohyb – tanec rúk“ (Csonka, Mistrík, Ubár, 1986, s. 23).

„Znakový jazyk je vizuálně-motorický komunikační systém. Je souhrnem pohybových a mimických, přirozených i konvenčně dohodnutých výrazových prostředků. Podstatou tohoto komunikačního systému jsou pohyby a konfigurace rukou a prstů, mimika obličeje a další doplňující komunikační formy, nejčastěji mluvená řeč, daktylotika (prstová abeceda) a psaná podoba jazyka“ (Krahulcová, 1996).

„Prstová abeceda využívá formalizovaných a ustálených postavení prstů a dlaně jedné ruky nebo prstů a dlaní obou rukou k zobrazování jednotlivých písmen české abecedy. Prstová abeceda je využívána zejména k odhláskování cizích slov, odborných termínů, případně dalších pojmů. Prstová abeceda v taktilní formě může být využívána jako komunikační systém hluchoslepých osob.“ (zákon č. 384/2008 o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob)

Výrazové prostředky znakového jazyka můžeme rozdělit na *faktory manuální* - znaky a *faktory nemanuální* - mimika, pohyby hlavy, těla, orální komponenty (artikulace).

Výrazy znaková zásoba a znakování (případně ukazování) můžeme používat tak, jako pojmy slovní zásoba a mluvení (Krahulcová, 1996). Jednotlivé znaky lze analyzovat na několik dílčích částí, a to na tvar ruky, umístění znaku v prostoru, orientace dlaně, orientace prstů a pohyb.

Rozlišujeme tři **druhy znaků**: *ukazovací*, *napodobovací* a *symbolické*, přičemž k tomuto členění přidáváme také tzv. *specifické* znaky.

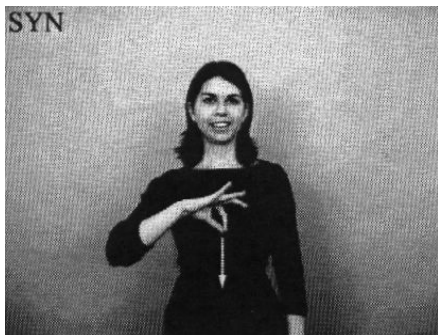
Znaky *ukazovací* neboli *deiktické* jsou znaky, které využívají předmětů, osob či zvířat aj. v naší bezprostřední blízkosti, a můžeme na ně ukázat (např. já, ty, oči, nos, stůl, pes).

Napodobovací, jinak také *ikonické* či *vizuálně motivované* znaky tvoří nejpočetnější skupinu v českém znakovém jazyce. Člení se dále na znaky *transparentní-průhledné* (jíst, pít, auto), jejichž význam je jasný i člověku, který neovládá znakový jazyk, a *translucidní-průsvitné* (rok, pes, pán), u nichž je třeba znát legendu jejich vzniku, abychom pochopili význam znaku.

Obr. 2 - ROK (zdroj: Gong, 1/2007)

Znaky jako např. syn, fialová či lékař, pak nazýváme znaky *symbolické-arbitrární*, u kterých nevidíme souvislost mezi objektem a jeho významem.

Obr. 3 - SYN (zdroj: Okrouhlíková, 2008)

V současné době, spolu s přirozeným vývojem znakového jazyka, můžeme pozorovat posun jednotlivých znaků od deixe a ikoničnosti ke znakům symbolickým. Tento trend vyplývá jak z potřeby zjednodušování znaků, tak ze spojení přirozeného (znakového) jazyka s prvky umělými a se vznikem dalších, zcela nových znaků.

Neslyšící lidé, kteří mezi sebou komunikují znakovým jazykem, používají také tzv. *specifické* znaky. V kontaktu se slyšícími lidmi tyto specifické znaky většinou nepoužívají, a pokud ano, slyšící je buď pokládají za nechtěný pohyb, nebo je vůbec nezaregistrují. Jsou to znaky nesoucí určitý význam, který však nelze vyjádřit konkrétním termínem v češtině.

Další důležitý prvek ve znakovém jazyce představuje **inkorporace**. Znamená včleňování, spojování.

Inkorporace je proces, při kterém se do znaku včleňuje jiný znak; ze dvou znaků původních tak vzniká jeden výsledný znak (Komorná, 2008).

Popisuje se např. inkorporace času (příští týden), počtu (2 hodiny, 1. místo, číslovka 8), způsobu (nesu, holit se) a směru (navštívit, vrátit).

4.2.1 Vlastnosti znakového jazyka

Tak jako každému přirozenému jazyku, přisuzujeme určité vlastnosti i jazykům znakovým. Mezi tyto vlastnosti patří např.:

Simultánnost – na rozdíl od českého jazyka, který je označován jako *lineární*, kdy jednotlivá slova jak v mluvním tak písemném projevu klademe postupně za sebou, ve znakovém jazyce můžeme vyjádřit, ukázat, dva či tři znaky společně, jelikož ke komunikaci využíváme trojrozměrný prostor (např. znak pro „nemám“). Mluvíme tedy o jazyku simultánním.

Znaková zásoba – k většině znaků můžeme přiřadit jednotlivá slova českého jazyka; pro některé znaky však existuje více různých významů (klasickým příkladem jsou slova *Eva*, *středa* a *knedlík*) a naopak, jeden pojem v českém jazyce lze vyjádřit různými znaky v jazyce znakovém (např. hodina).

Obr. 4 - EVA, STŘEDA, KNEDLÍK (zdroj: Růžičková, 1998)

Významovost – jeden význam v českém jazyce může mít více významů ve znakovém jazyce, např. číslovky.

4.2.2 Český znakový jazyk

Přirozeným způsobem komunikace neslyšících v každé zemi je (národní) znakový jazyk; v České republice je tedy přirozeným jazykem neslyšících český znakový jazyk.

Základní terminologické vymezení dle zákona o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob č. 384/2008, kterým se mění zákon č. 155/1998 Sb., o znakové řeči a o změně dalších zákonů a další související zákony:

„Český znakový jazyk je základním komunikačním systémem těch neslyšících osob v České republice, které jej samy považují za hlavní formu své komunikace.

Český znakový jazyk je přirozený a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost,

systemovost, dvojí členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální i gramatické.“

Základní jazykové atributy (Okrouhlíková, Bímová, 2008):

Znakovost – jazyk je systém tvořený jednotkami, které mají povahu znaků. Znak zde znamená něco, co zastupuje něco jiného na základě společné zkušenosti jednotlivých účastníků komunikace.

Systémovost – jazyk má povahu systému; jedná se o soubor nespojitých jednotek a vztahů mezi nimi.

Dvojí členění (duálnost, dvojí členění v jazyce) - vlastnost jazyka, která nám umožňuje rozlišit jednotky nesoucí význam, tedy slova, znaky, morfémy (což můžeme označit jako první členění), a vlastnost jazyka umožňující význam rozlišit, tj. fonémy (druhé členění), např. káva-láva.

Produktivnost – znamená, že v jazyce existuje omezený soubor prostředků a pravidel, jak tyto prostředky kombinovat. Z těchto prostředků pak můžeme za pomoci určitých pravidel vytvářet nekonečné množství spojení.

Svébytnost – možnost jazyka oddělit se od aktuální přítomnosti, schopnost vyjádřit minulost i budoucnost, podmínku, ale také hovořit o věcech vzdálených či neexistujících.

Historický rozměr – vlivem času se každý přirozený jazyk postupně mění, nezůstává stále stejný, vyvíjí se jak ontogeneticky (osvojování si jazyka dítětem), tak fylogeneticky (vývoj jazyka v dějinách lidstva).

I dnes se ještě můžeme setkat s tvrzením, že znakový jazyk je mateřským jazykem všech neslyšících. Toto tvrzení však není přesné, neboť často nesplňuje podmínku, že mateřský jazyk je ten, se kterým se dítě setkává od narození. Většina dětí se sluchovým postižením má slyšící rodiče a poznává tak znakový jazyk teprve ve výchovně-vzdělávacích institucích. Znakový jazyk proto označujeme spíše za jazyk *přirozený*, neboť jeho komunikační, vizuálně-motorický kód, je pro neslyšící lépe vnímatelný a osvojitelný (Souralová, Langer in Renotiérová, Ludíková, 2005). Český znakový jazyk má blíže k ostatním znakovým jazykům než k češtině, na první pohled se odlišují svým komunikačním nosičem, český znakový jazyk nosičem vizuálně-motorickým a český jazyk nosičem audio-orálním (Okrouhlíková, Bímová, 2008). Český znakový jazyk není závislý na českém jazyce, nejedná se o příbuzné jazyky. Jeho gramatika není závislá na žádném z mluvených jazyků. Po dlouhou dobu nebyl jako plnohodnotný jazyk přijímán.

Prostřednictvím českého znakového jazyka mohou čeští neslyšící šířit svou kulturu. O „svůj“ znakový jazyk, o jeho rovnoprávnost, museli čeští neslyšící v minulosti bojovat, a bojují za něj i dnes.

V 80. letech 19. století, na tzv. milánském kongresu, se evropští učitelé neslyšících shodli, že znakový jazyk nepatří do škol. U nás tato doba nastala o 40 let později; z moci úřední bylo znakování ve školách zakázáno (Čeňková, 2008).

Zákon o znakové řeči č. 155/1998 Sb. se po deseti letech změnil na Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob č. 384/2008 Sb; byl přijat českým parlamentem dne 23. září 2008.

„V základním školství tvoří až dosud určitou anomálii vzdělávání neslyšících, kteří díky nevhodným vyučovacím postupům získávali podstatně nižší vzdělání než ostatní absolventi základních škol“ (Národní plán vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením č. 256, ze dne 14. dubna 1998).

4.2.3 Variantnost českého znakového jazyka

Variantnost je přirozeným rysem každého jazyka, znakové jazyky nevyjímaje. Český znakový jazyk je velmi různorodý. Každý uživatel znakového jazyka má svůj specifický znakový projev, podobně jako v českém jazyce mluvený projev. Mezi faktory, které se na této rozrůzněnosti podílejí, patří:

- **Specifikum komunikační situace** – specifická změna komunikačního kódu-*diglosie*, tj. sociolingvistický jev, znamenající *„ovládání a používání dvou jazyků (nebo dvou forem jednoho jazyka-pozn. autora) s odlišnou sociální a kulturní funkcí na jediném území“* (Kraus, 2007, s. 175), např. spisovná a obecná čeština. V českém znakovém jazyce jeho uživatelé také používají různé jazykové kódy adekvátně aktuální (společenské) komunikační situaci. Přejít z jednoho kódu do druhého označujeme jako *přepínání* či *střídání kódů* (code-switching). Tyto rozličné kódy používáme zcela běžně, aniž bychom o nich přemýšleli, neuvažujeme dopředu, jak budeme mluvit/ukazovat, znakovat, je to jev spontánní, přirozený. Jinak se bavíme s přáteli v restauraci, jinak s ředitelem organizace nebo malým dítětem. Neslyšící tudíž ve svém znakovém projevu automaticky rozlišují, zda komunikují s druhým člověkem na oficiální či méně oficiální nebo soukromé úrovni, zda zvolí ryzí znakový jazyk, anebo znakovanou češtinu v kontaktu se slyšícím člověkem. Na rozdíl od češtiny nedisponuje český znakový jazyk spisovnou variantou. Možná je jen otázkou času, zda a kdy bude spisovná varianta českého znakového jazyka vytvořena (Okrouhlíková, Bimová, 2008).
- **Regionální odchylky** – z geografického hlediska můžeme na našem území pozorovat odlišnosti v českém znakovém jazyce podle měst, ve kterých vznikaly školy pro sluchově postižené, např. v Praze, Plzni, Hradci Králové, Brně, Olomouci. Znakový jazyk se zde během své historie nevyvíjel oficiálně kvůli zákazu znakování ve školách a vznikaly tak

jakási „nářečí“ ve znakovém jazyce. O nářečí v pravém slova smyslu se však nejedná. Nářečí (dialekt) popisuje Černý (1998) jako geograficky členěné útvary; Dvořák (2001) vymezuje nářečí jako nespisovnou variantu jazyka užívanou na určitém území.

- **Sociální odchylky** – souvisí např. se vzděláním a s diglosií (viz specifikum komunikační situace).
- **Odchylky podle pohlaví** – snad se můžeme opovážit říci, že znakový projev uživatelů znakového jazyka, tedy žen, je obecně ladnější, harmoničtější, než znakový projev jeho uživatelů, mužů (i zde však platí, že výjimka potvrzuje pravidlo). Je také známo, že pro určité znaky existuje „ženská“ a „mužská“ varianta, např. pro znaky vánoce, připravit apod.
- **Generační rozdíly** – jinak znakují mladí lidé, jinak střední a starší generace. Mladí neslyšící např. častěji přebírají znaky z ciziny, starší lidé jsou k těmto novým znakům kritičtější. Malé děti používají dětský znakový jazyk, který je podskupinou, vývojovou podobou znakového jazyka; liší se přímo jinými znaky (hodný, spát, prosím) i pouhou zjednodušenou formou jednotlivých znaků dospělých neslyšících.

4.3 Znakované jazyky

Znakovaným jazykem rozumíme uměle vytvořený systém, který je závislý na mluveném národním jazyce dané země.

Krahulcová (2002, s. 65) ve své definici znakovaného českého jazyka uvádí, že *„znakovaný český jazyk je souhrn znaků, vizuálně-motorických výrazových prostředků a vyjadřovacích způsobů, doprovázených současně národním mluveným jazykem. Používá se zejména ve formálních situacích při překladu a převodu oficiálního textu. Tlumočnick znakovaného národního jazyka vytváří znaky v souladu s mluveným, přičemž využívá vlastní znaky neslyšících, mluvení a odezírání mluvené řeči i jiné zpřesňující komunikační prostředky.“*

V zákoně o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob č. 384/2008 je znakovaná čeština definována takto: *„Znakovaná čeština využívá gramatické prostředky češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlasně artikulována. Spolu s jednotlivými českými slovy jsou pohybem a postavením rukou ukazovány jednotlivé znaky, převzaté z českého znakového jazyka.“*

Hrubý (1999) uvádí, že znakovaná čeština byla vytvořena slyšícími lidmi za účelem snazší komunikace s neslyšícími. Popisuje, že prostřednictvím tohoto komunikačního systému jsou vyslovovány české věty a současně pod jednotlivá slova jsou podsouvány znaky vypůjčené ze slovníku českého znakového jazyka.

Podle autorek Komorné, Kotvové (2008), které spojují různé definice od více autorů, je znakovaná čeština umělý jazykový systém, projev v českém jazyce artikulovaný s hlasem či bezhlasně a doprovázený znaky. Každému českému slovu je přiřazen odpovídající znak, jenž je většinou převzatý z trvalého slovníku českého znakového jazyka. Existují však znaky, které jsou vytvořeny právě pro znakovanou češtinu. Znakovaná čeština nevyužívá specifické struktury, gramatiku ani nemanuální složky českého znakového jazyka. Jedinou gramatikou v tomto systému je gramatika českého jazyka, vyjádřená zejména orálně; zachytit ji lze hlavně prostřednictvím odezírání.

4.3.1 Rysy znakované češtiny

Zpracováno dle Komorné, 2008:

- ✓ Důsledné *dodržování slovosledu* české věty – každé slovo by mělo být překládáno do znaku; znaky produkujeme přesně za sebou podle toho, jak jsou v mluveném projevu produkována.
- ✓ Využívání *znaků z českého znakového jazyka* (v naprosté většině případů) a *znaků uměle vytvořených* pro potřebu přesného překladu věty z češtiny do vizuálně-motorického kódu. V českém znakovém jazyce se uměle vytvořené znaky nepoužívají, lze je tedy nazvat *speciálními znaky znakované češtiny*.
- ✓ *Mimika* zde neplní gramatické funkce – tvoří přirozenou součást komunikace, avšak nenese gramatické významy jako ve znakovém jazyce.

Složka manuální ve znakované češtině představuje artikulaci jednotlivých znaků, tj. polohy, tvaru a pozice ruky či rukou a také znaky prstové abecedy.

Postavení a pohyby horní části trupu, zvýrazněná artikulace a mimika tvoří **nemanuální složku** znakované češtiny, která však v tomto případě nenese gramatické významy, ale má pouze doprovodnou funkci s důrazem na artikulaci.

4.4 Výzkumy znakového jazyka

Současné s rozvojem péče o výchovu a vzdělávání sluchově postižených dětí a mládeže vyvstává zásadní otázka, jaká komunikační forma je didakticky a lingvisticky nejvhodnější. I když spor, zda je pro tento účel vhodnější znakový jazyk či orální koncepce vzdělávání, započal již v osmnáctém století, do dnešní doby zůstal v podstatě nevyřešen.

4.4.1 Výzkumy American Sign Language (ASL)

Jazykovědci Sapir, Bloomfield a Hockett ve 20.-30. letech 20. století přirovnávali znakový jazyk k posunkování mnichů, dorozumívajících se gesty, a k dorozumívání různých kmenů severoamerických indiánů. Tyto formy komunikace (včetně znakového jazyka) zahrnovali pod pojem „gesture languages“ – „gestické jazyky“, které považovali za odvozené z mluvených jazyků. Znakový jazyk pokládali za soustavu nahodilých gest bez gramatických pravidel; neuznávali jej jako přirozený jazyk se všemi jeho atributy (znakovost, systémovost, dvojí členění, atd.).

V roce 1960 publikuje americký lingvista **William C. Stokoe** svou studii znakového jazyka *Sign Language Structure*, a následně, v roce 1965, *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles*. Popisuje v nich systém amerického znakového jazyka (American Sign Language, dále jen ASL), kterému přiznává základní atributy přirozeného jazyka, např. dvojí členění, a staví tak znakový jazyk na stejnou úroveň jako jazyky mluvené.

Hovoří také o schopnosti *analyzovat znak* (na rozdíl od gesta) a vymezuje tak základní rozdíl mezi gestem a znakem. Znak ve znakovém jazyce představuje nejmenší jednotku, které přiřazujeme určitý význam; leží na pomyslné rovině s *morfémem* v jazyce mluveném, v němž lze morfém-slovo rozčlenit na *fonémy*. Také znak můžeme členit na minimální jazykové jednotky; tyto jednotky nazýval Stokoe *cherémy*. Dále pracuje s termíny *cherologie* – odpovídající pojmu *fonologie* a *cherologická rovina jazyka* – odpovídající rovině *fonologické* (od konce 60. let tyto termíny nahradily pojmy běžně užívané pro mluvené jazyky).

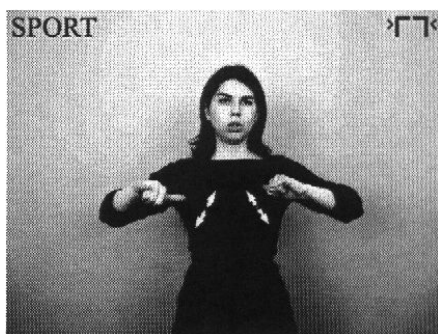
Při analýze znaků vycházel z lingvistické metody pracující s tzv. *minimálními páry*, kdy se slova v mluveném jazyce a znaky ve znakovém jazyce mohou lišit třeba jen jedním komponentem. Komponenty jsou zde myšleny např. *znělost-neznělost*, *nosovost-nenosovost*, *kompaktnost-difúznost*, tedy distinktivní rysy hlásek v českém jazyce, a *umístění znaku v prostoru* (označuje se jako TAB), *tvar ruky (DEZ)*, či *pohyb ruky (SIG)* ve znakovém jazyce.

Příklady minimálních párů v českém jazyce:

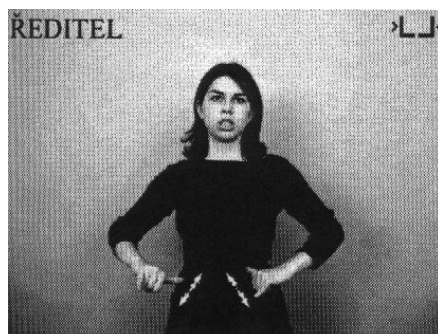
- ✓ Dle znělosti-neznělosti: duha-tuha.
- ✓ Dle nosovosti-nenosovosti: metr-Petr.
- ✓ Dle kompaktnosti-difúznosti: kos-kus.

Příklady minimálních párů v českém znakovém jazyce:

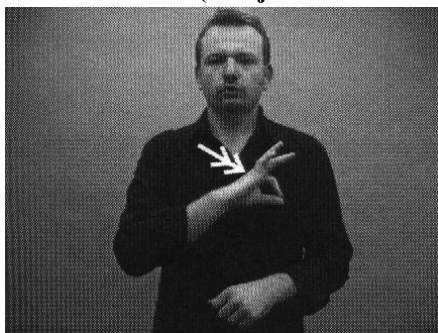
- ✓ Dle umístění znaku v prostoru: sport-ředitel.
- ✓ Dle tvaru ruky: přítel-vlastní.
- ✓ Dle pohybu ruky: čekat-žít.

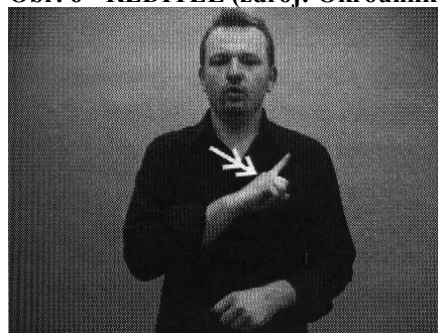
Obr. 5 - SPORT (zdroj: Okrouhlíková, 2008)

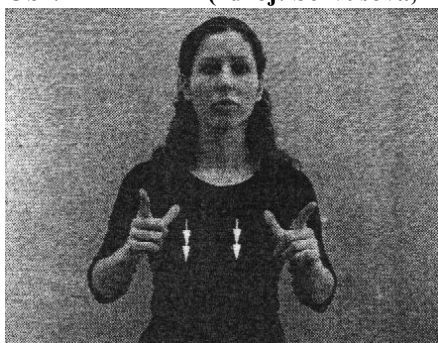
Obr. 6 - ŘEDITEL (zdroj: Okrouhlíková, 2008)

Obr. 7 - PŘÍTEL (zdroj: Servusová, 2008)

Obr. 8 - VLASTNÍ (zdroj: Servusová, 2008)

Obr. 9 - ČEKAT (zdroj: Okrouhlíková, Bímová, 2008)

Obr. 10 - ŽÍT (zdroj: Okrouhlíková, Bímová, 2008)

Stokoe vytvořil systém pro záznam (notaci) znaků ASL, **Stokoe's Notation System (SNS)**, který obsahuje TAB, DEZ, SIG; abychom však mohli z tohoto systému rozpoznat, o jaký znak se jedná, bylo třeba jej v 70. letech doplnit o další nezbytné komponenty, jakými jsou orientace dlaně a prstů (ORI), kontakt (CON) a vzájemná poloha rukou (HA).

Jako další se studiem gramatické struktury zabývají **E. Klima** a **U. Bellugi** z ústavu **The Salk Institute for Biological Studies** v San Diegu v USA. Vydávají dílo *The Sign of Language*, ve kterém dokazují, že znakový jazyk je strukturovaným systémem procházející ve svém vývoji mnoha formálními změnami a není tudíž pouhým shlukem nahodilých gest. (Zpracováno podle Okrouhlíkové, Bímové, 2008; dle Jabůrka 1998.)

4.4.2 Výzkumy českého znakového jazyka (ČZJ)

V roce 1993 byl zahájen také výzkum českého znakového jazyka v Institutu pro neslyšící v Berouně. Notační systém pro český znakový jazyk vytvořila v roce 1996 **Alena Macurová**, která vychází především z modifikace Stokoeho systému, kterou v roce 1984 provedli M. Brennanová, M. D. Colville a L. K. Lawsonová. Notační neboli transkripční systémy se zabývají zápisem jednotlivých složek znaku (převážně manuálních) za pomoci různých typů symbolů. V notačním systému podle A. Macurové figurují následující komponenty znaků (dle Okrouhlíkové, 2008):

- ❖ tabula (TAB) – místo, kde je znak artikulován (produkován)
- ❖ designator (DEZ) – tvar ruky/rukou, která/é artikuluje/jí
- ❖ orientation (ORI) – vztah ruky/rukou k tělu; orientace dlaně (ORI1), orientace prstů (ORI2)
- ❖ hand arrangement (HA) – vzájemná poloha rukou (u dvouručních znaků)
- ❖ signatur (SIG) – pohyb/y ruky/rukou

Tento notační systém je použit např. ve Všeobecném slovníku českého znakového jazyka autora M. Potměšila z roku 2002 (A-N) a 2005 (O-Ž).

V roce 2003 upravil tento systém **Karel Beneš** a **Lenka Okrouhlíková**. Byl doplněn o další tvary ruky a místa artikulace na základě excerptu slovníků českého znakového jazyka a současně po konzultaci s rodilými mluvčími.

Notační systém K. Beneše a L. Okrouhlíkové vychází z notačního systému A. Macurové. Jeho cílem je odstranit některé nepřesnosti a pokusit se o co nejdetailnější fonetický popis manuální části znaků (Okrouhlíková, 2008). Rozděluje znaky na sedm základních typů:

- znaky artikulované jednou rukou
 1. znaky s nulovým kontaktem
 2. znaky s kontaktem – dominantní ruka kontaktuje část těla (čelo, rameno, apod., ne však druhou ruku)

- znaky artikulované dvěma rukama
znaky, v nichž jsou aktivní (v pohybu) obě ruce stejného tvaru
 1. znaky symetrické, v nichž je aktivní jedna (dominantní) ruka, která artikuluje nad, pod, před, za atd. rukou pasivní, ruce jsou ve stejném tvaru
 2. znaky asymetrické, v nichž je aktivní jedna (dominantní) ruka, která artikuluje nad, pod, za, před atd. rukou pasivní, ruce jsou v různém tvaru
 3. znaky, v nichž jsou aktivní (v pohybu) obě ruce stejného tvaru, každá ruka je v jiném znakovacím prostoru
 4. znaky, v nichž každá ruka má jiné místo artikulace a jiný pohyb (znaky, které porušují pravidlo symetrie a dominance)
- znaky složené – tvořené kombinací výše uvedených typů, přičemž části znaků se oddělují dvojitou svislou čarou //.

Na základě prováděného výzkumu byly popsány i další skutečnosti týkající se gramatické stavby českého znakového jazyka, např. **typy sloves**: *prostá* – např. „mít rád“, „líbit se“; *shodová (směrová)* – „dát“, „dívat se“; *prostorová* – „holit se“, „stěhovat se“.

Dále se můžeme zmínit o **specifických znacích**, které mohou často vyjadřovat stavy psychiky, lidské emoce či osobní postoj k někomu nebo něčemu. Překlad specifických znaků do češtiny tedy není jednoduchý, vycházíme spíše z kontextu dané situace. V běžných překladových slovnících se s nimi nesetkáme.

Také **tázací výrazy** se ve znakovém jazyce odlišují od tázacích výrazů v jazyce mluveném a odlišný je i slovosled ve větě. Důležitou součástí tázacích výrazů v českém znakovém jazyce jsou nemanuální komponenty, které odlišují větu tázací od věty oznamovací, např. nápadné zvednutí obočí, zrakový kontakt aj.

Pro **vyjadřování času** nemáme v českém znakovém jazyce gramatickou kategorii, slovesa se pro vyjadřování času neproměňují. Pro rozpoznání a použití času v českém znakovém jazyce nám slouží specifické znaky. V češtině lze čas vyjádřit gramaticky, prostřednictvím změny slovesných tvarů. Český znakový jazyk vyjadřuje čas lexikálně za pomoci časových výrazů, kterými se nejprve vytvoří časový rámec a poté se k němu vztahují všechny následující pojmenované děje, stavy a události. Pak může být vytvořen zcela nový rámec. Znakový jazyk zde navíc pracuje také s nemanuálními komponenty a inkorporací. (Poznáváme český znakový jazyk II.-VI., 2009).

5 TRANSLATOLOGIE

Pojem *translatologie* je v akademickém slovníku (Kraus, 2007, s. 815) definován jako „*teorie uměleckého překladu*.“

Poněkud přesnější vymezení tohoto termínu nalezneme na internetových stránkách (Wikipedia, 2009): „*Translatologie je interdisciplinární vědní obor zabývající se převodem textů z jednoho jazyka do jiného, případně z jednoho sémiotického systému do jiného, ať už překladatelem lidským nebo překladačem strojovým, písemně (překlad) nebo ústně (tlumočení). Zajímá se o otázky přesnosti (věrnosti) překladu, převodu textů z jedné kulturní oblasti nebo dějinné doby do jiné, o otázku možnosti překladu (přeložitelnosti) apod.*“

5.1 Nástin problematiky tlumočení znakových jazyků

5.1.1 Vymezení pojmu tlumočení

Čeňková (2008, s. 9) chápe tlumočení jako „*zvláštní druh zprostředkované mezijazykové a mezikulturní komunikace, jako způsob dorozumívání mezi lidmi hovořícími různými jazyky*.“ Komunikace v tomto případě probíhá přes tlumočníka – prostředníka mezi adresátem a příjemcem sdělení, a tlumočník zastává pozici příjemce sdělení v originální formě. Sdělení pak předá konečnému adresátovi v již (jazykově) převedené podobě.

Tlumočení je proces, který současně zahrnuje kognitivní, psychologické, komunikativní, pragmatické, psycholingvistické a kulturologické faktory a jejich působení na řečový produkt (Čeňková, 2008).

Primární úkoly tlumočníka:

- Předat záměr řečníka.
- Zachovat smysl sdělení.
- Dosáhnout stejného efektu – cíle komunikace.

Aby tlumočník odvedl „dobrou práci“, to znamená, aby mohl kvalitně splnit roli prostředníka během komunikačního procesu, měl by si před zahájením tlumočení položit následující otázky: Kdo? Co? Komu? Kde? Kdy? Proč? S jakým záměrem? (Čeňková, 2008).

5.1.2 Tlumočení ve znakovém jazyce

Tlumočení ve znakovém jazyce je specifickou oblastí tlumočení zahrnující několik způsobů: tlumočení českého znakového jazyka, transliterace znakové češtiny a vizualizace mluvené češtiny (orální tlumočení).

Takto rozděluje tlumočení ve znakovém jazyce např. Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, která usiluje o lepší úroveň tlumočnických služeb u nás a vytvořila proto vzdělávací systém pro zájemce o tlumočnickou profesi (Čeňková, 2008).

Specifickou skupinou v oblasti tlumočení ve znakovém jazyce jsou slyšící potomci neslyšících rodičů, Children Of Deaf Adults (CODA tlumočníci). Tyto děti tlumočí zpravidla svým rodičům v běžném životě a někdy se tlumočení stane i jejich profesí.

Zákon č. 384/2008 Sb. o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, stanoví užívání tlumočnických služeb v České republice takto:

„§ 8“

(1) „Neslyšící a hluchoslepe osoby mají při návštěvě lékaře, vyřizování úředních záležitostí a při zajišťování dalších nezbytných potřeb právo na tlumočnické služby zajišťující tlumočení v jimi zvoleném komunikačním systému uvedeném v tomto zákoně.“

(2) „Neslyšícím a hluchoslepým osobám, kterým byly z důvodu úplné nebo praktické hluchoty nebo hluchoslepoty přiznány mimořádné výhody II. stupně (průkaz ZTP) nebo III. stupně (průkaz ZTP/P), jsou tlumočnické služby při soudním řízení poskytovány bezplatně.“

(3) „Neslyšícím a hluchoslepým žákům středních škol a neslyšícím a hluchoslepým studentům vyšších odborných škol a vysokých škol, kterým byly z důvodu úplné nebo praktické hluchoty nebo hluchoslepoty přiznány mimořádné výhody II. stupně (průkaz ZTP) nebo III. stupně (průkaz ZTP/P), jsou tlumočnické služby poskytovány bezplatně za podmínek stanovených prováděcím právním předpisem.“

Tlumočení pro neslyšící se v České republice věnují tyto organizace:

- Agentura profesního poradenství pro neslyšící - APPN (www.appn.cz),
- Česká komora tlumočnicků znakového jazyka – CKTZJ (www.cktzj.com),
- Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel - ASNEP (www.asnep.cz).

- Organizace tlumočnicků znakového jazyka - OTZJ
- Česká společnost tlumočnicků znakového jazyka - ČSTZJ

5.1.3 Etický kodex

Některé organizace v České republice poskytující tlumočnické služby ve znakovém jazyce, mají vlastní etický kodex tlumočnicků znakového jazyka. Mezi tyto organizace patří, mimo jiné, např. Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.

Česká komora tlumočnicků znakového jazyka stanovila (výhradně pro své potřeby) tyto základní principy etického chování k ochraně tlumočnicků znakového jazyka a jejich klientů, slyšících i neslyšících:

- Profesionální tlumočnick je osoba, která za úplatu převádí jednoznačně smysl sdělení z výchozího jazyka do jazyka cílového. Je mostem mezi slyšícím a neslyšícím účastníkem komunikace a jejich dvěma odlišnými jazyky a kulturami. Sám nic nevysvětluje, nepřidává ani neubírá. Tlumočí věrně způsob vyjádření, nemění význam ani obsah sdělení. Tlumočnick se nesnaží být aktivním účastníkem komunikace.
- Tlumočnick následuje způsob komunikace preferovaný neslyšícím klientem.
- Tlumočnick přijímá zásadně jen takové závazky, které odpovídají jeho schopnostem, kvalifikaci a přípravě. Nese plnou zodpovědnost za kvalitu své práce. Pokud tlumočnick zjistí, že komunikace s daným neslyšícím klientem je nad jeho možnosti a schopnosti, tlumočení odmítne.
- Tlumočnick přizpůsobuje své chování a oděv přiměřeně situaci, v jejímž rámci tlumočí.
- Tlumočnick je vázán mlčenlivostí, která se týká všeho, co se dozví během tlumočení neveřejných jednání.
- Tlumočnick neodmítne klienta pro jeho národnost, rasu, náboženské vyznání, politickou příslušnost, sociální postavení, sexuální orientaci, věk, rozumovou úroveň a pověst.
- Tlumočnick má právo odmítnout výkon své profese z důvodu pro něj špatných pracovních podmínek, nebo v případě, že by nedokázal být neutrální vůči tlumočenému sdělení, a poškodil tak klienta, svou osobu nebo profesi.
- Tlumočnick sleduje vývoj své profese a její náplně u nás i ve světě, učí se znát kulturu Neslyšících, doplňuje své vědomosti týkající se problematiky sluchově postižených a cíleně zvyšuje svou profesionální úroveň.
- Tlumočnick ctí svou profesi, usiluje o spolupráci s ostatními tlumočnický při prosazování a obhajobě společných profesionálních zájmů.
- Česká komora tlumočnicků znakového jazyka a její členové se vzájemně respektují.

- Tlumočník zná etický kodex a dodržuje ho.

6 LEXIKOGRAFIE

„*Teorie i praxe zpracovávání slovní zásoby jazyka ve slovnících (slovníkářství)*“ se nazývá lexikografie (Kraus, 2007, s.480).

Jedná se o jazykovědnou disciplínu, považovanou za aplikovaný úsek lexikologie; lexikologie zkoumá lexikální systém jazyka a zabývá se formou, významem a užíváním lexémů, tj. lexikálních jednotek (Okrouhlíková; b), 2008).

„*Lexikografie je ta část lingvistiky, která se zabývá sepisováním slovní zásoby, tedy sestavováním slovníků, které se od sebe mohou lišit svým rozsahem a obsahem* (Černý, 1998, in Okrouhlíková, Bímová, 2008).

O znakovém jazyce jako takovém neexistovalo v minulosti mnoho svědectví, znakový jazyk nebyl nijak zaznamenáván, nebyl dokumentován. K jeho předávání docházelo pouze z generace na generaci nebo prostřednictvím kontinuity ve větších městech, kde se koncentrovali neslyšící lidé.

Znakový jazyk se systematictěji začal používat od doby vzniku prvních škol pro neslyšící a šířil se tak dál. Mluvené jazyky mohly být odedávna zaznamenávány prostřednictvím písma, znakový jazyk však tuto možnost neměl. V 18. století bylo prokázáno, že znaky lze zachytit na papír prostřednictvím krátkých, jasných slovních popisů (Okrouhlíková, Bímová, 2008).

První pokus o písemné zaznamenání znaků provedl **Abbé de l'Épée** v roce 1786. Z tohoto rukopisu však nebylo možné kvalitně rozpoznat, jak má daný znak přesně vypadat.

Dalším slovníkem objeveným v roce 1897 (i když byl vytvořen již roku 1780) byl rukopis pod názvem *Dictionnaire des sourds-muets* (*Slovník hluchoněmých*) autora **Abbé Jeana Ferranda**, učitele neslyšících dětí.

I přes tyto prvotní pokusy se za prvního autora slovníku znakového jazyka pokládá **Roch Ambrosie Cucurron Sicard**, jenž byl ředitelem pařížského ústavu pro neslyšící. Jeho slovník je známý pod (zkráceným) názvem *Théorie des signes* (*Teorie znaků*). Protože si však Sicard mnoho znaků popsaných ve svém slovníku vymyslel, nebývá považován za kompetentního autora (stručný přehled dalších cizojazyčných slovníků znakového jazyka viz příloha A).

Teprve ve chvíli, kdy byl znakový jazyk uznán za jazyk přirozený, začala vznikat lexikografie znakových jazyků jako lingvistická disciplína, jejímž cílem bylo sjednocení a zpracování lexikální zásoby jednotlivých národních znakových jazyků. Tato chvíle nastala v roce 1960, kdy americký lingvista **Stokoe** vydal svou studii *Sign Language Structure*.

Za zlomový rok, ve kterém vzniká lexikografie znakových jazyků, je považován rok 1965, v němž Stokoe vydává své další dílo – *A Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles*, slovník znakového jazyka založený na lingvistických principech (Okrouhlíková; Bímová, 2008).

6.1 Situace v českém znakovém jazyce

V českém znakovém jazyce je situace poněkud odlišná, neboť dodnes nebyl podán důkaz o existenci historického slovníku znakového jazyka na našem území. Prvním československým slovníkem v této oblasti byl *Frekvenční slovník posunkové řeči* z roku 1986; prvním českým slovníkem *Slovník znakové řeči* vydaný roku 1988 (Okrouhlíková; b), 2008). Následovalo množství dalších slovníků v různých formách, tak, jak se vyvíjely technické možnosti dané doby; vycházely slovníky knižní, slovníky ve formě videokazet, CD-ROMů a slovníky dostupné na internetu.

6.2 Slovníky znakového jazyka

Praktickým vyústěním lexikografické práce jsou slovníky, které, jak píše Okrouhlíková (2008), můžeme členit z několika pohledů; např. z hlediska obsahu, z hlediska časového období zachyceného slovníkem, dle počtu zpracovávaných jazyků, dle cíle, dále z hlediska uspořádání a oblasti, z hlediska východiska, z hlediska uživatele, média složení a rozsahu.

Některé typy slovníků se mohou navzájem prolínat, křížit a spojovat.

Jednotlivá hlediska členění slovníků:

Obsah – z tohoto hlediska dělíme slovníky na *encyklopedické* (souborně zpracovávají jeden nebo více oborů vědy, techniky, kultury) a *jazykové* (zaměřují se na výklad významu lexémů a jejich užívání v různých kontextech).

Časové období zachycené slovníkem – rozlišujeme slovníky *diachronní* - mapují vývoj slovní zásoby v čase; (např. slovníky *historické*, popisující slovní zásobu určitého historického období nebo *etymologické*, vysvětlující původ slova) a *synchronní*, které se zabývají slovní zásobou v současnosti.

Počet zpracovávaných jazyků – slovníky zpracovávající jeden jazyk nazýváme *výkladové*, slovníky zpracovávající více jazyků nazýváme *překladové*; podle počtu jazyků je můžeme dále dělit na slovníky dvojjazyčné či vícejazyčné. Známý jsou také slovníky výkladově-překladové,

jejichž specifikem je jak definování významu lexémů jazyka výchozího, tak překlad těchto definic do jazyka cílového.

Cíl – může být různý, např. popis, rozvoj a stabilizace normy spisovného jazyka (slovník *normativní*, případně *preskriptivní*). Cílem může být i zachycení a popis slovní zásoby všech tvarů daného jazyka (slovník *deskriptivní*, *vědecký*).

Uspořádání - rozeznáváme slovníky *alfabetické* (abecedně uspořádané podle počátečních písmen slov), *retrográdní* (řazené abecedně podle písmen od konce slova), *frekvenční* (dle frekvence výskytu v reálných kontextech), *věcné neboli pojmové či tezaurové* (slova jsou řazena podle významových souvislostí nebo společného výskytu pojmenovávaných entit, tj. objektů, v reálném světě).

Oblast - dle zpracovávané oblasti rozlišujeme slovníky *celonárodní* (jejich cílem je zmapovat slovní zásobu v celé její šíři) a slovníky *dílčí* (mapující pouze jednu její část). Většina slovníků českého znakového jazyka nebere toto hledisko v potaz a často se setkáme pouze s variantou znaků pražských, případně brněnských.

Východisko zpracování – rozeznává slovníky *onomaziologické* (postupující od významu lexému k formě; patří sem např. slovníky *věcné* neboli *tezaury* a *synonymické* slovníky) a slovníky *sémaziologické* (postupující od formy k významu; např. slovníky *dílčí*, většina slovníků *celonárodních*, slovníky *ortografické* a *ortoepické*).

Uživatel – z hlediska uživatele dělíme slovníky na *školní* (důraz je kladen na centrum slovní zásoby; tyto slovníky jsou určeny zejména studentům a nerodilým mluvčím) a slovníky *obecně zaměřené* (mající širší rozsah slovní zásoby). U slovníků znakového jazyka je rozhodující, zda primárním uživatelem bude *slyšící* nebo *neslyšící*.

Médium uložení – v minulosti vycházely slovníky pouze v knižní podobě, dnes jsou již obvyklé také slovníky elektronické.

Rozsah – dříve běžné dělení slovníků na *malé* (asi 10 000-15 000 hesel), *střední* (asi 35 000-50 000 hesel) a *velké* (asi 80 000 a více hesel) v současnosti ustupuje do pozadí. Slovníky českého znakového jazyka nelze dle tohoto kritéria posuzovat z důvodu daleko menšího počtu hesel než u běžných slovníků mluvených jazyků; ve většině případů slovníky českého znakového jazyka nedosahují ani spodní hranice počtu hesel v malém slovníku.

6.3 Specifika lexikografie znakových jazyků

Při sběru jazykových dat znakových jazyků pro účely vytváření slovníků můžeme tato data získávat prostřednictvím mluveného jazyka nebo mluvený jazyk zcela eliminujeme. Lexikograf by měl v každém případě spolupracovat s rodilými mluvčími znakového jazyka, nejlépe

s osobami prelingválně neslyšícími, pocházejícími z neslyšících rodin. Protože je však tento požadavek velmi obtížné splnit z důvodu velkého počtu neslyšících dětí narozených slyšícím rodičům, spolupráce na tvorbě slovníků probíhá i s respondenty kulturně Neslyšícími, u nichž je rozhodující aktivní zapojení v komunitě Neslyšících a plná kompetence ve znakovém jazyce (Schermer, 1990, in Okrouhlíková, 2008).

V ideálním případě by pak respondenti, kteří se na přípravě slovníku podílejí, měli pocházet z různých oblastí dané země, měli by být mezi nimi muži i ženy, respondenti různého věkového rozpětí a jejich počet by měl být řádově alespoň v desítkách. Při vytváření terminologických slovníků je třeba, aby respondenti z řad neslyšících znali danou problematiku a orientovali se v ní.

6.3.1 Vytváření hesláře

Sestavení *hesláře*, tj. seznamu lexikálních jednotek (slov a slovních spojení) výchozího jazyka, které budeme překládat do cílového jazyka, je základním bodem příprav při tvorbě slovníku.

Čermák – Blatná (1995 in Okrouhlíková, 2008) uvádějí čtyři základní kritéria při sestavování hesláře: 1. lexémy vybíráme dle současné a objektivní frekvence (pokud je k dispozici), 2. sledujeme nominativní, tj. pojmenovávací reprezentativnost, z čehož vyplývá, že nelze spoléhat pouze na frekvenci, protože by nám mohla vypadnout některá základní pojmenování a pojmy a složení hesláře tudíž musíme encyklopedicky kontrolovat, 3. slovník by měl co možná nejvíce motivovat uživatele k nárůstu jeho slovní zásoby, měl by být tzv. otevřený, tj. obsahovat slova s kořenem, jenž má nejméně 3-5 odvozenin, 4. jsme-li nuceni vybírat úsporně, je třeba volit tzv. bezpříznakový lexém (z třídy synonym např. malý, červený x drobný, rudý).

Problémem při vytváření slovníku českého znakového jazyka se může stát přechod mezi českým znakovým jazykem a znakovanou češtinou. Některé již vytvořené slovníky se nacházejí na hranici těchto dvou odlišných jazykových systémů.

V případě, že existuje výkladový slovník daného jazyka, většinou vycházíme z něj. Tým lexikografů posoudí heslář s ohledem na typ slovníku budoucího a vytvoří nový heslový soubor. Stanovení hesláře není nahodilým výběrem slov, ale pečlivým posouzením, jakého cíle chceme dosáhnout, kdo bude uživatelem daného slovníku a jaký typ slovníku chceme vytvořit.

Pokud není heslář vhodně sestaven, je většinou nedokonalý celý výsledný produkt, bez ohledu na další postupy práce (Okrouhlíková; b) 2008).

6.3.2 Sběr jazykového materiálu prostřednictvím mluveného jazyka

Doposud jazykovědci zachycovali data znakového jazyka zejména prostřednictvím jazyka mluveného. Předem vybrané jednotky vycházející z jazyka mluveného (majoritního) respondenti překládají do znakového jazyka. Výhodou tohoto postupu je jednoduchost pro slyšící lexikografy a úspora času. Také cíl, typ slovníku a volba potenciálních uživatelů daného slovníku má vliv na způsob sběru dat. Metoda sběru dat prostřednictvím mluveného jazyka je vhodná v případě, že zamýšlení uživatelé slovníku budou slyšící lidé, např. studenti (Okrouhliková; b) 2008).

Možnými způsoby elicitace (sběru znaků) jsou tyto:

1. respondenti převádějí jednotlivá slova hesláře uvedené v písemné podobě mluveného jazyka do znaků,
2. respondenti převádějí do znaků jednotlivá slova nebo věty, se kterými jsou konfrontováni v jednom nebo více kontextech, za pomoci písemné formy mluveného jazyka.

Nevýhody elicitace prostřednictvím českého jazyka:

- Ne všichni neslyšící respondenti ovládají český jazyk na potřebné úrovni.
- Slovník nikdy nemůže obsahovat všechnen shromážděný materiál; pracovní verze nahrávek je nutno zrevidovat a vyřadit nepoužitelný materiál.
- Slova v češtině mohou být homonymní (mnohoznačná, např. „koruna“, „list“).
- Určité významy slov v českém jazyce lze ve znakovém jazyce vyjádřit několika způsoby (např. „dát“, „odpovědět“).
- Vyjadřování respondentů je snadno ovlivnitelné aktuální situací v průběhu sběru dat. Mnozí neslyšící považují za hodnotnější mluvený jazyk a znakují „prestižněji“, mnohdy spíše směrem ke znakové češtině, a to aniž si to uvědomují.
- Může se stát, že respondenti, aby nevynechali určité slovo v hesláři, si daný znak na místě vymyslí.

6.3.3 Sběr jazykového materiálu prostřednictvím mluveného jazyka s účastí znakového jazyka

Rozdíl mezi sběrem dat prostřednictvím mluveného jazyka a sběrem dat s účastí znakového jazyka spočívá v elicitaci znaků, které jsou přítomny slyšící i neslyšící osoby ovládající znakový jazyk. Znájí také heslář a přesné významy jednotlivých termínů. Samotná elicitace pak probíhá následujícím způsobem: respondentům je předložen lexém mluveného jazyka doplněný výkladem ve znakovém jazyce, nebo obrázkem, kterým danou položku vizualizujeme; tak máme

jistotu, že respondent významu lexému správně porozumí. V průběhu vysvětlování termínů respondentům je nutno hlídat, aby nedošlo k použití znaku (který „považujeme“ za odpovídající danému lexému) za účelem „pomoci“; to znamená, že není dovoleno podsouvat jakékoli znaky respondentům. Znaky, které projdou elicitací, dáváme k posouzení ještě lingvisticky vzdělanému rodilému mluvčímu znakového jazyka (Okrouhlíková; b) 2008).

6.3.4 Sběr jazykového materiálu bez účasti mluveného jazyka

Takovýto způsob záznamu jazykových dat znakového jazyka lze provést buď *elicitací znaků* na základě neverbálního vyjádření skutečnosti, tj. pomocí kresby či fotografie apod., nebo prostřednictvím *záznamu spontánních*, případně evokovaných jazykových projevů neslyšících a jejich následným zpracováním.

Pokud použijeme první postup získávání znaků, musíme mít na paměti, že tímto způsobem získáme jen omezenou část slovní zásoby znakového jazyka, neboť obrázek či fotografie nemůže vyjádřit všechny termíny, zejména abstraktní. Může se také stát, že respondent vizuální objekt nesprávně vyhodnotí. Tento způsob záznamu jazykových dat znakových jazyků není v lexikografii zcela běžný, sloužil zejména k počátkům výzkumu českého znakového jazyka v 90. letech 20. století.

Jak uvádí Okrouhlíková, Bímová (2008), slovníky znakových jazyků zakládajících se na jazykovědných principech si za svůj výchozí bod zvolily znakový jazyk. Od tohoto faktu se dále ubírá i průběh sběru jazykových dat. Lexikografové v tomto případě nejprve shromáždí videozáznamy projevů ve znakovém jazyce a poté, ve spolupráci s rodilými mluvčími, kteří jsou schopni reflexe znakového jazyka, stanovují citátovou formu jednotlivých znaků, snaží se popsat jejich významy, najít odpovídající příklady užití znaků atd. V závěrečné fázi výzkumu se přistupuje k hledání vhodných ekvivalentů znaků v mluveném jazyce, případně i příklady jejich užití. Následně dochází k tvorbě počítačové databáze (v minulosti to byly lístečkové kartotéky), která představuje slovníkový soubor hesel-heslář. V průběhu celého procesu zpracovávání dat probíhají opakovaně kontroly správnosti.

Metoda sběru jazykových dat znakového jazyka bez účasti mluveného jazyka se tak stává nejnáročnější formou tohoto typu výzkumů. V České republice je tímto způsobem zpracován slovník *Specifické znaky* autorů Petra Vysučka a Jitky Motejzíkové z roku 2003 (Okrouhlíková; b), 2008).

6.4 Možnosti záznamu znaků

Okrouhlíková (b), 2008) ve své publikaci podává přehled o způsobech zachycování znaků. Hovoří o těchto **způsobech záznamu**:

Notační zápis – jedná se o notační neboli transkripční systémy zápisu jednotlivých komponent znaku, které zachycují znak pomocí různých typů symbolů (více či méně ikonických). Většina notací přihlíží pouze k manuální složce znaku (zejména jedná-li se o slovníky znakované češtiny).

Slovní popis znaku – je způsob, při kterém slovy popíšeme, jak se znak artikuluje. Často doplňuje fotografie nebo obrázky, u nichž je obtížné zachytit přesný pohyb. Nevýhodou tohoto způsobu záznamu znaků je zdlouhavé a obtížné vytváření jednotlivých popisů a následně i jejich čtení ze strany uživatele.

Kreslený obrázek doplněný šipkami – vzhledem k malé dostupnosti vhodné techniky sloužící k zachycení znaku v minulosti, byly kresby osob a znaků doplňovány šipkami, z důvodu nemožnosti zachytit trojrozměrný prostor, v němž se znakový jazyk realizuje. Problematické je i zachycení nemanuální složky znaku (mimiky,...).

Fotografie znaku doplněná šipkami – je podobná obrázkovému záznamu znaků, lépe však dokáže zachytit jak manuální, tak nemanuální složku znaku. Protože však nedokáže zaznamenat pohyb, bývají za tímto účelem vytvářeny např. fotomontáže nebo série fotografií, zachycující ruce v různých fázích pohybu. Následně mohou být ještě doplněny šipkami, slovním popisem či notačním záznamem. Při tvorbě fotografií je nutné zajistit vhodné prostředí, nejlépe tmavé pozadí v místnosti a tmavší oblečení figuranta, které by však nemělo splývat s pozadím. Je třeba volit i dostatečnou velikost fotografie.

Videonahrávka znaku – všechny předešlé způsoby zachycení znaků jsou již v podstatě zastaralé a dnešní vyspělé technologie nám umožňují kvalitní záznam znaků pomocí videokamery. Videonahrávka dokáže nejlépe zaznamenat skutečnou podobu znaku, jeho manuální i nemanuální složku, a pohyb v průběhu celého znaku. Je možné dále pracovat s nahrávkou za využití nejrozličnějších funkcí videa, jako je např. opakované či zpomalené přehrávání videa, přehrávání po krocích, pozastavení videa, prohlížení záznamu z bočního i z čelního pohledu atd. Videonahrávky pořizujeme nejlépe v profesionálním, vhodně osvětleném ateliéru pomocí kvalitní videokamery; pozadí místnosti volíme spíše tmavší, jednotné, interpret je oblečen v tmavším přiléhavém oblečení, které nesplývá s pozadím a ruce jsou dobře viditelné.

Počítačová simulace – živý model je zde nahrazen počítačovým, ten se více či méně podobá člověku. Tyto modely jsou vytvářeny na počítači speciálními programy, a to bez, nebo s účastí

živého člověka. V České republice nebyl dosud touto technikou vytvořen žádný slovník znakového jazyka.

6.5 Vhodné způsoby uložení slovníku

Slovníky znakového jazyka mohou být uloženy na několika typech médií. Základem je dělení na slovníky knižní a slovníky elektronické. Výhodou knižní podoby slovníků je relativně nízká pořizovací cena, přenosnost a snadná možnost použití nevyžadující žádné speciální zařízení pro spuštění. Mezi nevýhody takovýchto slovníků však patří obtížné zachycení přesného pohybu znaku, jediný možný způsob vyhledávání ve slovníku, nesnadná přehlednost a vyhledávání ve slovníku.

V současnosti představuje nejvhodnější formu zachycení znakového jazyka elektronické médium, které nám umožňuje lepší prezentaci znaků. Nevýhodou zůstává fakt, že pro spuštění tohoto typu slovníku musíme vlastnit odpovídající přístroj, videopřehrávač nebo počítač. Dříve byly dostupné pouze nahrávky znaků na videokazetách, dnes je tento způsob již zastaralý a má mnoho nevýhod, zejména obtížné vyhledávání konkrétních znaků pomocí zdlouhavého převíjení kazety.

Proto nyní používáme jako vhodné nosiče slovníků znakového jazyka CD-ROMy, DVD a internet, které pojmu velké množství dat, jsou rychle a jednoduše aktualizovatelné, interaktivní a snadno v nich můžeme vyhledat potřebné údaje (Okrouhlíková; b), 2008).

Některé typy elektronických slovníků nabízejí i možnost „zkoušení“ jednotlivých naučených znaků uživatelem.

7 CÍLE PRŮZKUMU

Cílem praktické části diplomové práce je shromáždění jednotlivých znaků českého znakového jazyka pro významná česká města a obce.

Jak již bylo uvedeno v teoretické části textu, jedním z rysů znakového jazyka je jeho **variantnost**. Vedle specifika *komunikační situace* (tj. jak přizpůsobujeme formu své komunikace dané situaci), vedle *sociálních odchylek* souvisejících se vzděláním daného člověka a s diglosií, *specifik pohlaví* (uvádí se, že znakový projev žen je harmoničtější, ladnější), a vedle *generačních rozdílů*, kdy se liší znaky mladších a starších uživatelů znakového jazyka, existují také specifické *odchyly regionální*, a právě na regionální variantnost se zaměřuje naše pozornost při sběru znaků měst a obcí České republiky. Těmito odchylkami nemáme na mysli dialekt – nářečí, ale více či méně odlišné varianty znaků pro významově stejná slova. Tyto odlišnosti vznikaly postupně, v průběhu historického vývoje znakového jazyka u nás.

Diplomová práce si klade za cíl shromáždit jednotlivé znaky českého znakového jazyka pro vybraná města a obce České republiky, s přihlédnutím k jejich možné variantnosti, vyskytující se v jednotlivých městech.

Nástin dílčích úkolů a cílů:

- Vytvoření hesláře – seznamu významných českých měst a obcí.
- Vytipování organizací a jednotlivců a vhodné formy oslovení respondentů.
- Oslovení uživatelů českého znakového jazyka s preferencí neslyšících respondentů.
- Záznam znaků jednotlivých respondentů prostřednictvím videokamery.
- Sestřihání získaného jazykového materiálu – videozáznamu.
- Třídění znaků dle jednotlivých variant.
- Vytváření statistik a grafů.

8 PŘEDPOKLADY PRŮZKUMU

Východiskem praktické části práce je mimo jiné vytvoření hesláře – seznamu názvů významných českých měst a obcí. Z tohoto důvodu předpokládám, že sestavený heslář bude ovlivňovat celkový výsledek práce.

Vrátíme-li se k úkolům a cílům průzkumného sběru jazykových dat českého znakového jazyka pro vybraná česká města a obce, a přihlédneme-li k faktu variantnosti v českém znakovém jazyce, pak jedním z očekávaných předpokladů průzkumu bude fakt, že získané znaky se budou lišit zejména podle navštíveného regionu, případně podle věku respondentů atd.

Dalším předpokladem, který může ovlivnit výslednou kvalitu sběru dat, je počet respondentů, aktivně se podílejících na průzkumu.

S tím souvisí další faktor ovlivňující výsledek práce – počet navštívených měst a obcí České republiky.

Neméně důležitým faktorem při sběru materiálu se stává individuální znalost (znaková zásoba) uživatelů českého znakového jazyka pro jednotlivé položky hesláře.

Také celková délka průzkumu bude mít vliv na jeho úspěšnost.

Ani zájem, motivace a ochota respondentů není samozřejmostí, a domnívám se, že je třeba podle toho přistupovat k osloveným jednotlivcům i organizacím.

9 METODY A TECHNIKY PRŮZKUMU

9.1 Použitá metoda získávání dat, zpracování a uložení výzkumného materiálu

K oslovení jednotlivých respondentů bylo využito elektronické pošty, osobního kontaktu a internetu. Při zpracovávání zadaného tématu bylo využito práce s videokamerou. Po shromáždění všech znaků pro vybraná česká města a obce, natočených na několika místech České republiky, bylo přistoupeno k jejich stříhu prostřednictvím počítačového programu *VirtualDub*. Tímto způsobem byl sestřihán veškerý získaný jazykový materiál na jednotlivé znaky – videoklipy, a současně byly eliminovány nepodstatné části nahrávky (domluva respondentů mezi sebou v průběhu natáčení, omyly a chyby apod.).

Vzhledem k charakteru jazykového kódu (vizuálně-motorického) českého znakového jazyka bylo k uložení všech jednotlivých videoklipů využito nosiče DVD. Samotné videoklipy jsou uloženy ve formátu MPEG-4 Xvid. Tento formát podporuje většina moderních DVD přehrávačů. Následně při vytváření tabulek jednotlivých variant znaků a vytváření grafů, byl použit program Microsoft Excel 2003.

9.2 Vlastní průběh a organizace sběru dat

Záznam znaků na videokameru probíhal vždy na předem dohodnutém místě s respondenty průzkumu, ve většině případů v prostorách organizací, klubů, škol.

Každý respondent obdržel vytištěnou verzi hesláře, kterou měl před sebou v průběhu natáčení. Před samotným nahráváním byli respondenti požádáni, aby v seznamu hesel označili (např. tečkou, podtržením apod.) města a obce, pro které neznají odpovídající znak a nebudou je tudíž s největší pravděpodobností znakovat na kameru (toto opatření sloužilo ke snadnější orientaci v hesláři a videozáznamu při následném stříhu a zpracovávání jednotlivých znaků). Heslář obsahoval vždy seznam 200 měst České republiky seřazených podle počtu obyvatel. K vytvoření hesláře bylo použito údajů z internetových stránek Českého statistického úřadu (www.czso.cz) z roku 2004. V Praze a Ostravě byli navíc respondenti požádáni o záznam znaků pro městské obvody těchto měst, jejichž seznamy byly rovněž získány na internetových stránkách, tentokrát však na stránkách daných měst – Ostravy a Prahy. Seznam pro městské obvody Prahy obsahoval 125 položek, seznam ostravských městských obvodů čítal 23 položek.

Průzkum probíhal v časovém rozmezí duben 2008 až březen 2009.

9.3 Obtíže při provádění průzkumu

Podmínky pro práci s videokamerou nebyly vždy příznivé z důvodu stávajících (zejména prostorových) podmínek jednotlivých organizací, které nejsou a mnohdy nemohou být uzpůsobeny ke kvalitní práci s videokamerou. Jelikož se však jednalo pouze o pracovní, nikoli profesionální a tedy konečnou podobu nahrávky, nebyl tento obecný požadavek považován v rámci našeho průzkumu za rozhodující.

9.4 Charakteristika vzorku dotázaných

Celkem bylo osloveno 17 členských organizací, které se věnují neslyšícím lidem-uživatelům znakového jazyka a 17 neslyšících respondentů-jednotlivců. Organizace i jednotlivci byli požádáni o spolupráci formou elektronické pošty - e-mailu, prostřednictvím osobního kontaktu a písemnou žádostí umístěnou na internetové stránky www.neslysici.cz v kategorii „diskuze – znakový jazyk“.

Všichni respondenti byli předem podrobně informováni o účelu prováděného průzkumu a jeho předpokládaném průběhu. Upřednostňováni byli uživatelé znakového jazyka jako svého přirozeného jazyka, byla však dána možnost spolupráce i tlumočnickům znakového jazyka, kteří byli v případě spolupráce požádáni o posouzení jednotlivých znaků neslyšícími uživateli znakového jazyka. Výběr vzorku respondentů byl stanoven náhodným výběrem. Všem respondentům byl zaslán formou e-mailu heslář, obsahující seznam 200 měst a obcí České republiky, a respondentům v Praze a Ostravě také heslář s městskými obvody daného města.

9.4.1 Základní údaje o respondentech

Pro účely průzkumu byli osloveni uživatelé znakového jazyka v České republice – neslyšící, nedoslýchaví a tlumočníci znakového jazyka, prostřednictvím organizací neslyšících, formou osobních kontaktů a za pomoci zviditelnění žádosti na internetových stránkách.

9.4.2 Informace o respondentech – členských organizacích neslyšících

Na počátku průzkumu bylo prostřednictvím e-mailu požádáno o spolupráci 17 organizací České republiky, které sdružují uživatele znakového jazyka – neslyšící a nedoslýchavé. Výběr organizací byl náhodný a k jejich vyhledávání byla použita publikace *Adresář služeb nejen pro neslyšící*, pravidelně aktualizovaná a vydávaná občanským sdružením Federace rodičů a přátel sluchově postižených. Na základě takto získaných kontaktů byly vybrané organizace osloveny a požádány o spolupráci. Text odesílaného e-mailu obsahoval, kromě žádosti o spolupráci, informace o názvu a hlavním úkolu diplomové práce, stručný nástin průběhu sběru jazykových dat včetně předpokládaného časového úseku práce s videokamerou a jednotlivcem; respondenti byli upozorněni, že se jedná o pracovní verzi videonahrávky, se kterou bude dále pracováno. V příloze k e-mailu byl odeslán i heslář - seznam vybraných českých měst a obcí, které budou v případě navázání spolupráce nahrávány.

Posléze byla navázána užší komunikace mezi organizacemi, jejíž členové byli ochotni se podílet na žádaném sběru dat, a bylo přistoupeno k výběru vhodného termínu, místa a času setkání. Všechny tyto náležitosti probíhaly opět formou e-mailové komunikace.

Byla navázána spolupráce se **čtyřmi organizacemi** na území Moravy:

- ✓ Mateřská, základní a střední škola pro sluchově postižené ve Valašském Meziříčí – na aktivní spolupráci se podíleli tři muži (studenti Střední školy pro sluchově postižené) a jedna žena.
- ✓ Automotoklub neslyšících Ostrava – spolupráce se účastnili dva muži.
- ✓ Česká unie neslyšících Kroměříž – se sběrem jazykových dat souhlasily dvě ženy a jeden muž.
- ✓ Spolek neslyšících Břeclav – znaky jednotlivých měst znakovala jedna žena, další dva členové organizace přispívali během natáčení svými podněty.

9.4.3 Informace o respondentech – jednotlivcích

Z celkového počtu 17 dotázaných jednotlivců bylo 15 respondentů osloveno prostřednictvím e-mailu, zbývající dva respondenti byli požádáni o spolupráci v rámci osobního kontaktu. Ze 17 oslovených jedinců bylo 6 mužů a 11 žen, v přibližném věkovém rozmezí 20-65 let. Respondenti byli vybráni náhodným výběrem, s přihlédnutím k požadavku, aby v průzkumném vzorku převažovali neslyšící či nedoslýchaví uživatelé znakového jazyka. Ve výsledku 13 osob tvořili neslyšící a nedoslýchaví uživatelé znakového jazyka a 4 osoby představovaly tlumočnice

znakového jazyka. Spolupráci při sběru jazykových dat přislíbilo předběžně 12 osob, 6 z nich později od spolupráce ustoupilo.

V průběhu průzkumu byla navázána aktivní spolupráce se 6 jednotlivci z těchto oblastí České republiky:

Respondent č. 1 – Karviná

Respondent č. 2 – Ostrava

Respondenti č. 3-6 – Praha

9.4.4 Informace o respondentech – uživatelích internetových stránek

Prostřednictvím žádosti o spolupráci na průzkumné části diplomové práce na internetových stránkách www.neslysici.cz, ve formě příspěvku v diskuzním fóru *Znakový jazyk*, se nepodařilo navázat žádnou konkrétní spolupráci s neslyšícími uživateli znakového jazyka, případně tlumočníky.

9.4.5 Počet respondentů celkem a charakteristika záznamu

Sloučením všech respondentů – jednotlivců, a respondentů jednotlivých organizací podle regionálního kritéria, získáme následující informace (seřazené podle časové posloupnosti navštívených lokací během průzkumu):

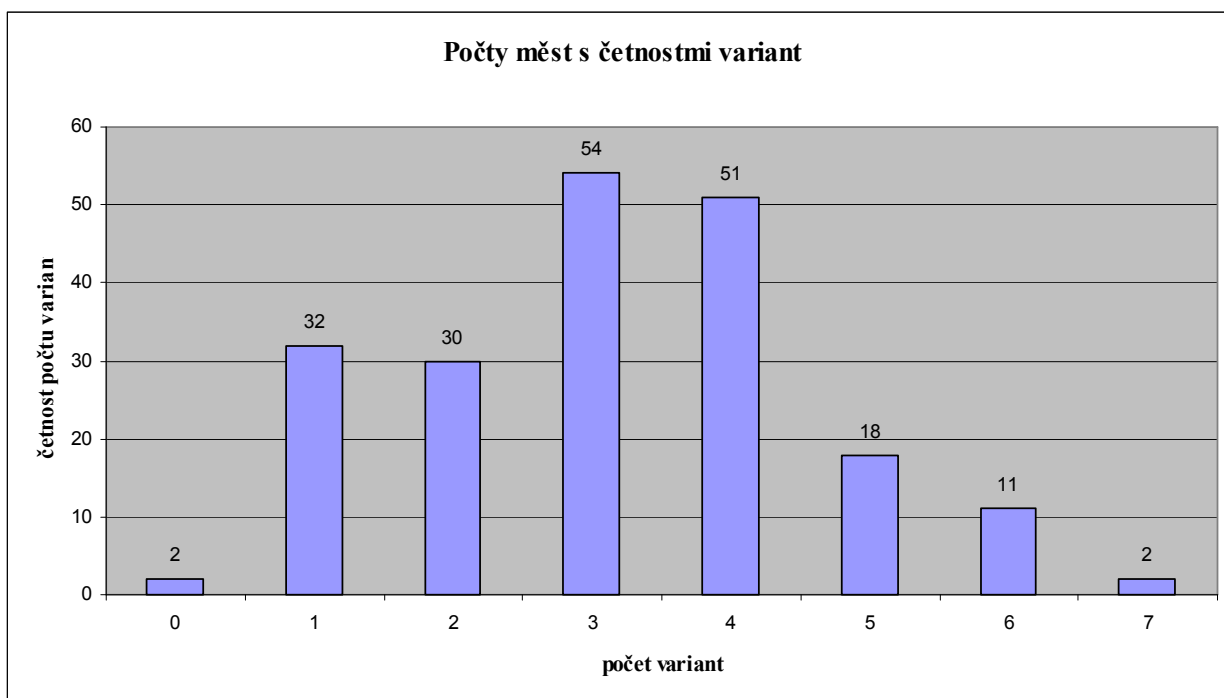
- ✓ Valašské Meziříčí: 3 respondenti; v tabulce variant pro 200 českých měst a obcí mají označení **vm1** (3 muži-studenti, ve znakování 200 měst se střídali, udávali vždy jen jednu variantu), **vm2**, **vm3** (znakuje žena; vm2 značí první variantu daného města, vm3 značí druhou variantu téhož města).
- ✓ Ostrava: 3 respondenti; v tabulce variant nesou označení **ov1** (žena), **ov2** (muž), **ov3** (muž).
- ✓ Kroměříž: 3 respondenti; v tabulce variant jsou pod označením **km1** (muž), **km2** (žena), **km3** (žena).
- ✓ Břeclav: 1 aktivně znakující respondent (žena), další dva respondenti jako poradci – v tabulce variant **bc1** (první varianta), **bc2** (druhá varianta).
- ✓ Praha: 4 respondenti (2 ženy, 2 muži); v tabulce variant označení jako **ph1**, **ph2**, **ph3**, **ph4** (dle jednotlivých variant), vše znakuje jeden respondent, muž.

Znaky pro některá města byly získány i prostřednictvím slovníku na výukovém CD-ROMu *Znaková zásoba českého znakového jazyka* autorů Langer, Ptáčka, Dvořáka z roku 2004. Tyto znaky jsou v tabulce variant pojmenovány **zz1**, **zz2**, **zz3** podle množství variant.

Na záznamu městských obvodů města Ostravy a Prahy, se v případě Ostravy podíleli 2 respondenti (muži) – v tabulce variant pojmenování opět **ov2**, **ov3**, v případě Prahy jeden aktivně znakující respondent (žena) – v tabulce variant uvedená jako **ph5** pro první variantu, **ph6**, **ph7** pro druhou a třetí variantu, a 3 poradci.

10 ANALÝZA VÝSLEDKŮ A JEJICH INTERPRETACE

10.1 Počet variant

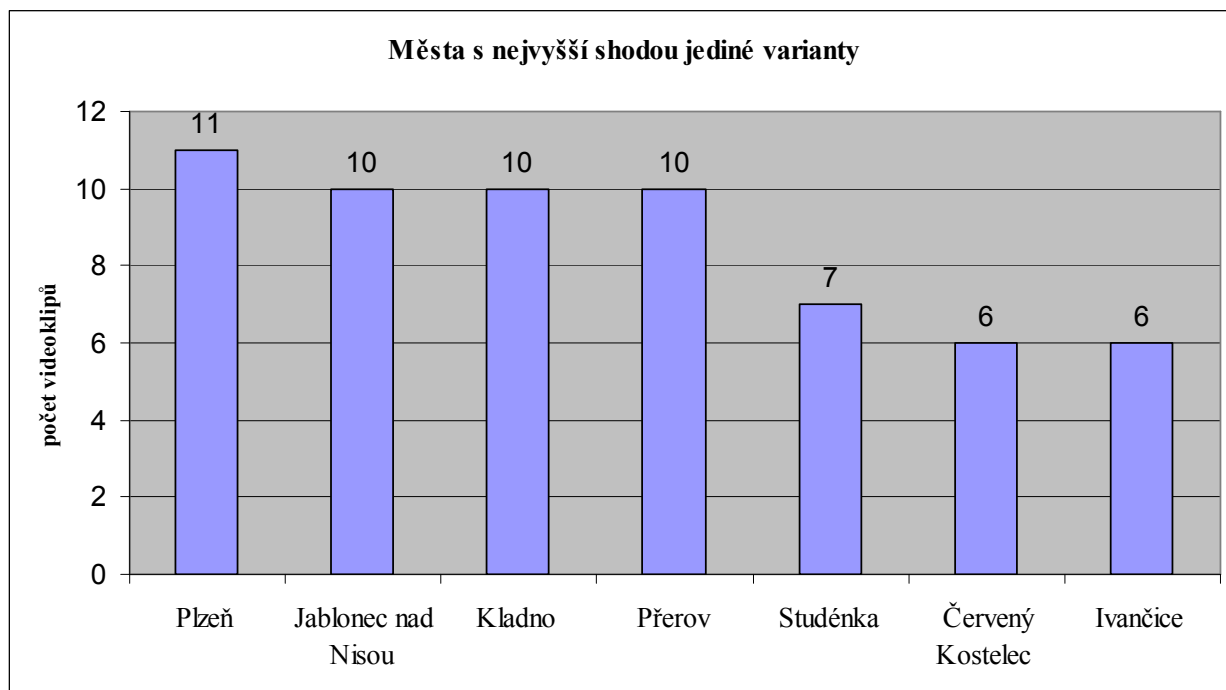
Graf č. 1 Počty měst s četnostmi variant

Při porovnání výskytu četnosti variant u všech 200 zjišťovaných měst České republiky zjistíme údaje vyplývající z grafu č. 1. Pro dvě česká města nebyla v našem průzkumu zjištěna žádná varianta znaku českého znakového jazyka, pro 32 měst České republiky jsme shromáždili jedinou variantu dané obce, dalších 30 obcí mělo 2 varianty. U největšího počtu měst (54) byly shromážděny celkem tři varianty, nejvíce variant (7) bylo zjištěno ve dvou městech.

10.2 Města s jedinou variantou

Pro 32 českých měst a obcí byla získána jediná varianta znaku. V pojmenování 32 měst se tedy respondenti nezávisle na sobě shodli na jediné možné variantě znaku daného města. Graf č. 2 znázorňuje 7 vybraných měst České republiky, v nichž bylo získáno nejvíce jednotlivých

videoklipů pro jedinou variantu konkrétního města. Představuje výběr nejpočetnějších videonahrávek s jedinou variantou znaku pro zmíněná města.

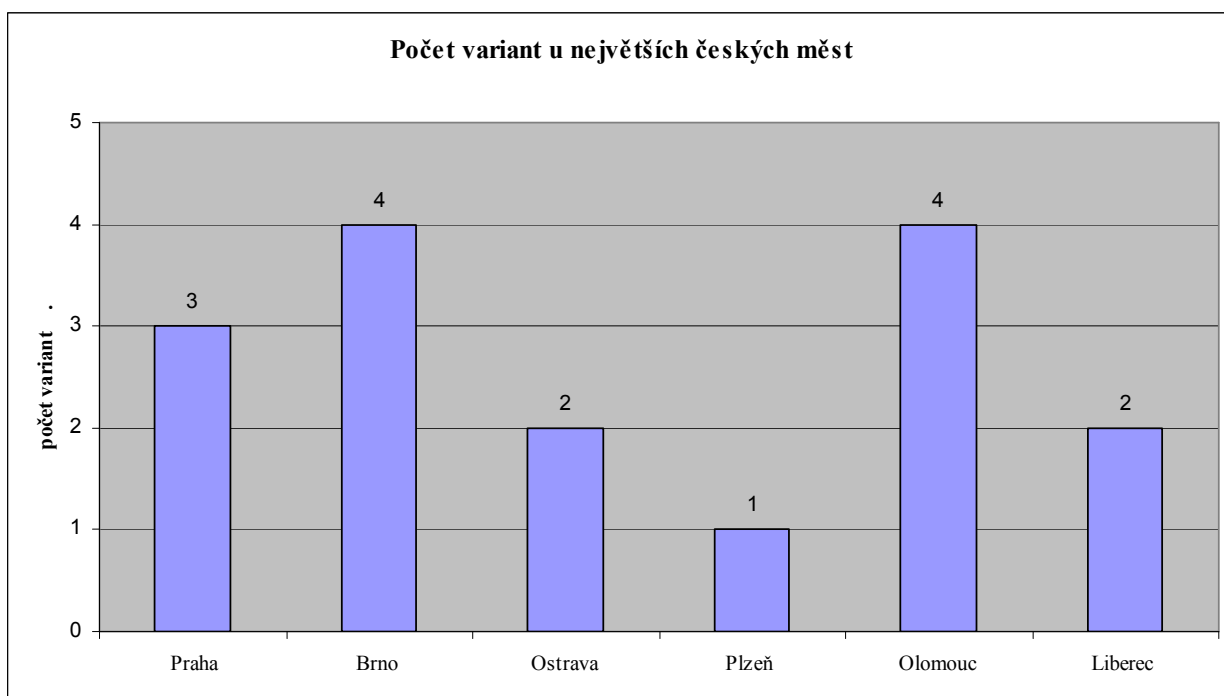

Graf č. 2 Města s nejvyšší shodou jediné varianty

10.3 Největší česká města

Podle údajů Statistického úřadu České republiky patří mezi největší česká města Praha, Brno, Ostrava, Plzeň, Olomouc, Liberec.

Pro města Brno a Olomouc byly získány 4 možné varianty znaků, pro Prahu 3 varianty, možné 2 varianty znaků jsou uvedeny u Ostravy a Liberce, jedinou variantu má město Plzeň (Graf č. 3).

Graf č. 3 Počet variant u největších českých měst

10.4 Městské obvody

10.4.1 Městské obvody Prahy

Ze 125 obvodů města Prahy byly získány znaky pro 106 položek.

10.4.2 Městské obvody Ostravy

Z 23 městských částí Ostravy bylo zjištěno 16 položek v českém znakovém jazyce.

10.5 Tabulka variant

Následující tabulka variant (Tabulka č. 1) obsahuje seznam 200 vybraných měst seřazených v abecedním pořadí, jednotlivé varianty znaků (1.-7. varianta), počet samostatných videoklipů, získaných ke každému jednomu městu a součet počtu získaných variant. Jednotlivé varianty nejsou řazeny podle četnosti výskytu či významnosti, ale náhodně, tak, jak šly dané videoklipy za sebou.

Tabulka č. 1 Tabulka variant (rozsah 4 strany celkem)

Město	Varianta							počet klipů	počet variant
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
Aš	1	1	1	1	1	1		6	6
Benátky nad Jizerou	1							1	1
Benešov	1	1	1	1				4	4
Beroun	3	2	1	2				8	4
Bílina	3							3	1
Bílovec	2	1	2	2	1			8	5
Blansko	3	3	1	2				9	4
Blatná	3	1	2					6	3
Bohumín	2	3	1	2				8	4
Boskovice	1	1	1	1				4	4
Brandýs nad Labem-Stará Boleslav	1	1						2	2
Brno	3	2	3	3				11	4
Broumov	1	1	1					3	3
Bruntál	1	1	1	1				4	4
Břeclav	3	4	1					8	3
Bystřice nad Pernštejnem	4							4	1
Bystřice pod Hostýnem	4							4	1
Čáslav	1	1	1	1				4	4
Čelákovice	2	1						3	2
Červený Kostelec	6							6	1
Česká Lípa	3	4	1	1	1			10	5
Česká Třebová	3	4						7	2
České Budějovice	3	4	3	1				11	4
Český Brod	3	1	1	1	1			7	5
Český Krumlov	2	1	3	1	1	1		9	6
Český Těšín	2	2	1	2	1			8	5
Dačice	2							2	1
Děčín	5	2	1	1				9	4
Dobruška	2							2	1
Dobříš	3							3	1
Domažlice	2	1	2	1				6	4
Dubí	1	2	1					4	3
Dubňany	1	1	1	1				4	4
Duchcov	1							1	1
Dvůr Králové nad Labem	1	1	2	1				5	4
Frenštát pod Radhoštěm	1	1	1					3	3
Frýdek-Místek	1	3	1	2	1	1		9	6
Frýdlant	1	1						2	2
Frýdlant nad Ostravicí	1	1						2	2
Havířov	3	5	1					9	3
Havlíčkův Brod	2	1	1	1	2			7	5
Hlinsko	1	2	1					4	3
Hlučín	1	1	2	1				5	4
Hodonín	2	4	3	1	1			11	5
Holešov	1	2	1	1				5	4
Hořice	4							4	1
Hořovice	1	2	1					4	3
Hradec Králové	8	1	1	2				12	4
Hrádek nad Nisou	1	1	1					3	3
Hranice (okres Přerov)	8	1	1					10	3
Hronov	2	1						3	2

Město	Varianta							počet klipů	počet variant
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
Hulín	1	4						5	2
Humpolec	2	1	1					4	3
Cheb	9	1	1					11	3
Choceň	1	1	1					3	3
Chodov	2	1						3	2
Chomutov	2	5	1	1				9	4
Chotěboř	1	1	1					3	3
Chrudim	3	1	2					6	3
Ivančice	6							6	1
Jablonec nad Nisou	10							10	1
Jaroměř	2	1	1	1				5	4
Jeseník	1	1	1	1	1	1		6	6
Jičín	2	1	3	2				8	4
Jihlava	9	1						10	2
Jindřichův Hradec	2	1	1	1	1	1		7	6
Jirkov	2	1						3	2
Kadaň	1	1	1					3	3
Kaplice	4							4	1
Karlovy Vary	2	4	1	1	1			9	5
Karviná	7	1	1					9	3
Kladno	10							10	1
Kláštorec nad Ohří	2	1	1					4	3
Klatovy	4	1	2					7	3
Kolín	1	4	1	1				7	4
Kopřivnice	1	4	2	2				9	4
Kralupy nad Vltavou	2	1						3	2
Kraslice	2							2	1
Kravaře	1	1	1	1				4	4
Krnov	2	3	1	1				7	4
Kroměříž	9	1	1					11	3
Krupka	1	1						2	2
Kuřim	4							4	1
Kutná Hora	4	2	1					7	3
Kyjov	2	4	1	1				8	4
Lanškroun	2							2	1
Letovice	1	1	2					4	3
Liberec	3	8						11	2
Lipník nad Bečvou	5	1	1					7	3
Litoměřice	2	3	1					6	3
Litomyšl	1	1	1	1	1			5	5
Litovel	3							3	1
Litvínov	4	2	1	1				8	4
Louny	2	4						6	2
Lovosice	2	2						4	2
Lysá nad Labem	1	1						2	2
Mariánské Lázně	1	3	1	1				6	4
Mělník	3	1	1					5	3
Mikulov	1	1	1	1	1	1		6	6
Milevsko	1	1	1					3	3
Mimoň	1	2	1	2				6	4
Mladá Boleslav	3	3	1					7	3

Město	Varianta							počet klipů	počet variant
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
Mnichovo Hradiště	1	1	1	1				4	4
Mohelnice	1	1						2	2
Moravská Třebová	1	1	1	1	1			5	5
Moravské Budějovice	1	2	1	1				5	4
Most	3	2	5					10	3
Náchod	6	1	1					8	3
Napajedla	6	1						7	2
Nejdek	1	1						2	2
Neratovice	1	1						2	2
Nová Paka	1	1	1					3	3
Nové Město na Moravě	1	1	1	1	1			5	5
Nové Město nad Metují	2	1	1	1				5	4
Nový Bor	1	2	1					4	3
Nový Bydžov	1							1	1
Nový Jičín	2	3	2	1	1			9	5
Nymburk	2	2	1					5	3
Nýřany									0
Odry	3							3	1
Olomouc	7	2	3	1				13	4
Opava	9	1						10	2
Orlová	3	3	1	1				8	4
Ostrava	10	2						12	2
Ostrov	2	2	1					5	3
Otrokovice	2	2	3	1	1	1		10	6
Pardubice	7	1	1					9	3
Pelhřimov	4							4	1
Petřvald	2	1	1					4	3
Písek	7	1	1					9	3
Plzeň	11							11	1
Poděbrady	3	1	1	1				6	4
Polička	1	1	1					3	3
Praha	5	3	6					14	3
Prachatice	2	1	1	1				5	4
Prostějov	10	1						11	2
Přelouč	1	1	1					3	3
Přerov	10							10	1
Příbor	2	1	1	1				5	4
Příbram	2	1	1	2	2			8	5
Rakovník	6	1	1					8	3
Rokycany	1	1	1					3	3
Roudnice nad Labem	1	1						2	2
Rožnov pod Radhoštěm	1	2	2	1	1			7	5
Rumburk	1	1	1	1				4	4
Rychnov nad Kněžnou	1	1	1					3	3
Rychvald	1							1	1
Rýmařov	2							2	1
Říčany	1	1	1	1				4	4
Sedlčany	3	2	1					6	3
Semily	1	1						2	2
Sezimovo Ústí									0
Slaný	1	3	2					6	3

Město	Varianta							počet klipů	počet variant
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
Slavičín	1	2	1	1				5	4
Soběslav	1	1	1					3	3
Sokolov	5	3	1	1				10	4
Staré Město (okres Uherské Hradiště)	2	4	1					7	3
Strakonice	6	1	1	1	1	1	1	12	7
Stříbro	3	2	1					6	3
Studénka	7							7	1
Sušice	4							4	1
Světlá nad Sázavou	1	2	1					4	3
Svitavy	1	1	1	1	1	1		6	6
Šternberk	1	1	2	1				5	4
Štětí	1	1	1					3	3
Šumperk	8	1	1	1				11	4
Tábor	5	2	1	1	2	1		12	6
Tachov	1	2	1					4	3
Tanvald	3							3	1
Teplice	6	3	1	1				11	4
Tišnov	3							3	1
Trutnov	4	1	1					6	3
Třebíč	3	1	1					5	3
Třeboň	4	1	1					6	3
Třinec	3	2	1	1	1	1		9	6
Turnov	1	2	1	1				5	4
Týn nad Vltavou	1							1	1
Uherské Hradiště	2	1	1	2	1	1	1	9	7
Uherský Brod	2	1	1	1	1			6	5
Uničov	1	1						2	2
Ústí nad Labem	1	2	2	1	2			8	5
Ústí nad Orlicí	2	1	1	1	1			6	5
Valašské Meziříčí	7	3	1	1				12	4
Varnsdorf	1							1	1
Velké Meziříčí	6	1						7	2
Veselí nad Lužnicí	1	2	1	1				5	4
Veselí nad Moravou	1	1	1	1	1			5	5
Vimperk	1							1	1
Vlašim	1	1						2	2
Vodňany	3	1	2	1				7	4
Vratimov	1	1						2	2
Vrchlabí	1	1	1	1	1			5	5
Vsetín	1	3	4					8	3
Vysoké Mýto	1	1						2	2
Vyškov	1	1	2	3				7	4
Zábřeh	1	1	1	1				4	4
Zlín	1	4	4	2				11	4
Znojmo	2	1	4	1	1	1		10	6
Žatec	1	1	1	1				4	4
Žďár nad Sázavou	1	1	1	1				4	4

10.6 Průměrné hodnoty v rámci průzkumu

Celkem bylo během průzkumu sestříháno 1151 samostatných videoklipů (bez městských obvodů Prahy a Ostravy, se kterými bylo pracováno zvlášť), prostřednictvím programu *VirtualDub*. Průměrný počet klipů na jedno město je 5,76. Pokud bychom se zaměřili na zjišťování průměrného počtu variant v rámci celého průzkumu, vyjde nám číslo 3,14.

10.7 Zhodnocení předpokladů průzkumu

V průběhu průzkumu byl potvrzen předpoklad, že jednotlivé znaky se mnohdy budou regionálně odlišovat z důvodu rozrůzněnosti českého znakového jazyka - rysu variantnosti. Můžeme také říci, že variantnost ve znacích českých měst se v rámci prováděného průzkumu týkala nejen odchylek regionálních, ale také odchylek dle věku respondentů. Starší generace respondentů znakovala u některých měst a obcí „staré“, dnes již často zapomenuté či méně používané možné varianty znaků, případně tyto starší varianty používají starší generace neslyšících, zatímco mladší lidé znají a používají pro stejná města jiný, novější znak.

Souhlasně se můžeme vyjádřit také k předpokladu, že výsledek průzkumu bude ovlivňovat celkový počet respondentů a zastoupení respondentů z Čech a Moravy. Zatímco v moravském kraji byla navázána spolupráce se čtyřmi významnými regiony, v Čechách, kromě Prahy, se navázání aktivní spolupráce s dalšími jednotlivci či organizacemi nezdařilo.

Také individuální znalosti respondentů, znalosti znaků českého znakového jazyka pro vybraná česká města a obce, se podílejí na celkovém výstupu průzkumné části diplomové práce. Dle sdělení respondentů, pro některá česká města (zejména méně významná, s menším počtem obyvatel) konkrétní znak neznají a nepoužívají jej, v případě potřeby jej „vyhláskují“ jednoručním či obouručním daktylem (podle preference uživatele), častěji však použijí pouze první (a někdy i poslední) hlásku z názvu daného města a zřetelně artikulují. Může se také stát, že pro některou obec si neslyšící lidé znak „vymyslí“ a tento znak jim poslouží pro danou aktuální situaci.

Potvrzen byl i předpoklad, že délka průzkumu ovlivní výslednou podobu práce. Je možno doporučit i nadále pokračování v průzkumu, získávání a třídění jazykových dat, vzhledem k časové náročnosti zadaného úkolu, tak, aby byl cíl práce co nejlépe naplněn. Sumarizace znaků českého znakového jazyka pro významná česká města a obce v rozsahu, jaký byl stanoven na začátku průzkumu, vyžaduje soustavnou, několikaletou práci, aby mohl být výsledek co nejvíce objektivní.

11 ZÁVĚR

Cílem praktické části diplomové práce byla sumarizace - shromáždění znaků českého znakového jazyka pro významná česká města a obce. Jako metoda sběru jazykových dat sloužil během průzkumu videozáznam, který byl shledán jako nejlepší možná varianta záznamu znaků vzhledem k vizuálně-motorickému kódu českého znakového jazyka. Za ideální nosič takto získaných jazykových dat byl určen DVD nosič.

Mezi dílčí cíle průzkumu patřilo vytvoření hesláře – seznamu obsahujícím 200 měst a obcí České republiky. Bylo tak učiněno na základě údajů Českého statistického úřadu a vybraná města byla seřazena podle velikosti od 1 do 200.

Následně byly vytipovány a osloveny zájmové organizace neslyšících, jednotlivci z řad neslyšících osob i slyšících tlumočnicků znakového jazyka.

Poté bylo přistoupeno k samotnému průzkumu, založeném na nahrávání jednotlivých respondentů na videokameru, k následnému zpracování a třídění získaných jazykových dat, k vytváření tabulek a grafů.

Bylo získáno celkem 1151 videoklipů – jednotlivých znaků českého znakového jazyka a jejich variant; pouze pro dvě města České republiky nebyla získána ani jedna varianta znaku. Maximální počet získaných variant k jednotlivým městům byl sedm, a to ve dvou případech. Nejpočetněji zastoupené byly tři a čtyři možné varianty u několika desítek českých měst. Navíc byly shromážděny desítky videoklipů se znaky pražských a ostravských městských obvodů.

Spolupráce se všemi respondenty a organizacemi byla velmi příjemná a tvůrčí, byly navázány vzájemné kontakty a všichni účastníci průzkumu přistupovali ke vzájemné spolupráci aktivně, zodpovědně, dobrovolně a s nadšením.

SEZNAM CITOVANÉ A POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Adresář služeb nejen pro neslyšící. 9. vydání. Praha: Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 2007. 144 s. ISBN 978-80-86792-20-0.

CSONKA, Š.; MISTRÍK, J.; UBÁR, L. Frekvenčný slovník posunkovej reči. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. 295 s.

ČEŇKOVÁ, I. Úvod do teorie tlumočení. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 101 s. ISBN 978-80-87153-74-1.

ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazyka*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1998. 248 s. ISBN 80-85839-24-5.

DVOŘÁK, J. *Logopedický slovník*. 2. vyd. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2001. 223 s. ISBN 80-902536-2-8.

GABRIELOVÁ, D.; PAUR, J.; ZEMAN, J. Slovník znakové řeči. 1. vyd. Praha: Horizont, 1988.

HOLKOVÁ, M. a kol. *Tichý přístav duše*. 1. vyd. Brno: B press, 1995. 79s. ISBN 80-901574-3-2

HOMOLÁČ, J. *Komunikace neslyšících – sociolingvistika: antologie textů*. Praha: FF UK, 1998. 1. vyd. 161 s. ISBN 80-85899-40-X.

HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu, 1. díl*. 2. vyd. Praha: Septima, 1999. 395 s. ISBN 80-7216-096-6.

HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu, 2. díl*. 1. vyd. Praha: Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 1998. 321 s. ISBN 80-7216-075-3.

JABŮREK, J. *Bilingvální vzdělávání neslyšících*. 1. vyd. Praha: Septima, 1998. 44 s. ISBN 80-7216-052-4.

KOSINOVÁ, B. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina – kultura neslyšících*. 2. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 61 s. ISBN 978-80-87153-94-9.

KOTVOVÁ, M.; KOMORNÁ, M. *Praktický kurz znakové češtiny*. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 70 s. ISBN 978-80-87153-30-7.

KRAHULCOVÁ, B. *Komplexní komunikační systémy těžce sluchově postižených*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. 218 s. ISBN 80-7184-239-7.

KRAHULCOVÁ, B. *Komunikace sluchově postižených*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2002. 303 s. ISBN 80-246-0329-2.

KRAUS, J. a kol. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. 1. vyd. Praha: Academia, 2007. 879 s. ISBN 978-80-200-1351-4.

KŘEŠŤANOVÁ, L. Neslyšící s malým, nebo velkým N? Gong, 2002, roč. XXXI, č. 4, s. 97. ISSN 0323-0732.

KYLE, J.: Společenství Neslyšících: Kultura, zvyky, tradice. In HOMOLÁČ, J. (ed.). Komunikace Neslyšících. Sociolingvistika (antologie textů). Praha: FF UK, 1998, s. 141-150.

LANGER, J.; SOURALOVÁ, E. *Surdopedie - Andragogika*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006. 53 s. ISBN 80-244-1206-3.

LEŠKO, L. *Náhled do sociální komunikace*. 1. vyd. Brno: Tribun EU, 2008. 99 s. ISBN 978-80-7399-466-2.

OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace – zápis českého znakového jazyka*. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008, a). 118 s. ISBN 978-80-87153-25-3.

OKROUHLÍKOVÁ, L. *Lexikografie a dostupné slovníky znakové češtiny*. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008, b). 182 s. ISBN 978-80-87153-11-6.

OKROUHLÍKOVÁ, L.; BÍMOVÁ, P. *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka*. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 206 s. ISBN 978-80-87153-47-5.

POTMĚŠIL, M. a kol. *Všeobecný slovník českého znakového jazyka A-N*. 1. vyd. Praha: Fortuna, 2002. ISBN 80-7168-800-2.

POTMĚŠIL, M. a kol. *Všeobecný slovník českého znakového jazyka O-Ž*. 1. vyd. Praha: Fortuna, 2004. ISBN 80-7168-917-3.

RENOTIÉROVÁ, M.; LUDÍKOVÁ, L. *Speciální pedagogika*. 3. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. 313 s. ISBN 80-244-1073-7.

RŮŽIČKOVÁ, M. *Znakuj! Znakujme! Znakujte!* Praha: ASNEP, 1998. 1. vyd. 64 s. ISSN 0323-0732.

SERVUSOVÁ, J. *Kontrastivní lingvistika – český jazyk x český znakový jazyk*. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 61 s. ISBN 978-80-87153-07-9.

STRNADOVÁ, V. *Hádej, co říkám aneb Odezírání je nejisté umění*. 2. vyd. Praha: ASNEP, 2001. 186 s. ISBN 80-903035-0-1.

ŠABRŠULA, J. *Teorie a praxe překladu*. 2. vyd. Ostrava: Ostravská Univerzita, 2007. 142 s. ISBN 978-80-7368-372-6.

ŠKODOVÁ, E.; JEDLIČKA, I. *Klinická logopedie*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 615 s. ISBN 978-80-7367-340-6.

TETAUEROVÁ, I. *Mezinárodní znakový systém*. 1. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. 95 s. ISBN 978-80-87153-13-0.

VALENTA, M. a kol. *Přehled speciální pedagogiky a školská integrace*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. 322 s. ISBN 80-244-0698-5.

VITÁSKOVÁ, K.; PEUTELSCHMIEDOVÁ, A. *Logopedie*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. 182 s. ISBN 80-244-1088-5.

CD-ROMy

LANGER, J. a kol. *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk* (1. a 2. díl) [publikace+CD-ROM]. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0846-5.

LANGER, J. a kol. *Znaková zásoba českého znakového jazyka k rozšiřujícímu studiu surdopedie se zaměřením na znakový jazyk* (3. a 4. díl) [publikace+CD-ROM]. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0847-3.

Časopisy

Gong. Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel. Praha : MAC, 2007. Roč. XXXVI, č. 1. ISSN 0323-0732.

Internetové odkazy

Národní plán...[online: 14.3.2009]. Dostupné na
<<http://www.nrzp.cz/userfiles/file/npvp2006.pdf>>

Je kultura neslyšících jen mýtem? [online: 14.3.2009]. Dostupné na <<http://ruce.cz/clanky/99>>

Kulturní a jazykové dovednosti pro slyšící [online: 19.3.2009]. Dostupné na <http://www.jos-eu.org/downloads/WPs/WP220/Kulturni_a_jazykove_dovednosti_pro_slysici_CZ.PDF>

Translatologie [online 23.3.2009]. Dostupné na <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Translatologie>>

Poznáváme český znakový jazyk II.-VI. [online 25.3.2009]. Dostupné na
<<http://ruce.cz/znakovy-jazyk/odborne>>

Příloha A: Cizojazyčné slovníky znakového jazyka

AUTOR SLOVNÍKU	NÁZEV DÍLA V ČEŠTINĚ	ROK VYDÁNÍ
Joseph Marie Degérando	<i>O vzdělávání hluchoněmých od narození.</i>	1827
Alexandre Blanchet	<i>Malý slovník mimiky a daktylogie</i> (popisuje nově i orientaci dlaně, jejíž význam byl vyzvednut až ve 20. století).	1850
Auguste Bébien	<i>Mimografie neboli pokus o vlastní písmo řeči hluchoněmých</i> (teoretický nástin grafických symbolů pro záznam znaků).	1825
Joseph Piroux	<i>Daktylogická metoda čtení a psaní k použití u hluchoněmých, kniha učitele</i> (znakovaná francouzština).	1856
Y. M. Valade	Autor teoretické myšlenky zachytit znaky pomocí obrázků.	1854
Joséphine Brouland; Pierre Pélissier; Louis-Marie Lambert	Zrealizovali myšlenku Valadeho (viz výše) v praxi.	1855 1856 1865

Příloha B: Tabulka variant dle zastoupení respondentů

Variantá Město	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Aš	bc1	km1	km2	km3	ph1	vm2	
Benátky nad Jizerou	bc1						
Benešov	bc1	km2	km3	ph1			
Beroun	zz1, bc1, ph1	km2, ov2	km3	ov1, vm2			
Bílina	bc1, ph1, vm2						
Bílovec	bc1, ov3	km1	km2, km3	ov1, ph1	vm2		
Blansko	zz1, ph1, vm1	bc1, km3, vm2	km1	km2, ov2			
Blatná	bc1, km3, vm2	km2	ph1, vm1				
Bohumín	zz1, ph1	km3, ov2, vm1	ov3	vm2, km2			
Boskovice	bc1	km2	km3	ph1			
Brandýs nad Labem-Stará Boleslav	ph1	km3					
Brno	zz1, ov2, ph1	bc1, km3	km1, ov3, vm2	km2, ov1, ph2			
Broumov	bc1	ph1	ph2				
Bruntál	km2	km3	ph1	vm2			
Břeclav	bc1, ph1, vm2	km1, km2, ov2, vm1	km3				
Bystřice nad Pernštejnem	bc1, km2, km3, vm2						
Bystřice pod Hostýnem	bc1, km1, km3, vm2						
Čáslav	bc1	km2	km3	ph1			
Čelákovice	bc1, km3	ph1					
Červený Kostelec	bc1, km1, km2, km3, ph1, vm2						
Česká Lípa	zz1, ph2, vm1	bc1, km3, ov2, vm2	km1	km2	ph1		
Česká Třebová	zz1, km2, ph1	bc1, km1, km3, vm2					
České Budějovice	zz1, bc1, ph1	km1, km3, vm1, vm2	km2, ov1, ph2	ov2			
Český Brod	zz1, km3, ph1	bc1	km1	km2	vm1		
Český Krumlov	zz1, ph1	bc1	km1, km3, ov2	km2	ph2	vm2	
Český Těšín	zz1, bc1	km1, vm1	km3	ov2, ov3	vm2		
Dačice	bc1, km2						
Děčín	zz1, bc1, km3, ph2, vm1	km2, ov2	ph1	vm2			
Dobruška	bc1, ph1						
Dobříš	km2, ph1, vm2						
Domažlice	zz1, ph1	bc1	km2, vm2	ph2			
Dubí	bc1	km2, km3	ph1				
Dubňany	km2	ph1	ph2	vm1			

Varianta Město	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Duchcov	ph1						
Dvůr Králové nad Labem	bc1	km2	km3, ph1	vm2			
Frenštát pod Radhoštěm	km3	ov3	vm2				
Frýdek-Místek	zz1	km1, ov2, vm1	km2	km3, vm2	ov3	ph1	
Frýdlant	ov3	vm2					
Frýdlant nad Ostravicí	km3	vm2					
Havířov	bc1, km3, ph1	km1, ov2, ov3, vm1, vm2	km2				
Havlíčkův Brod	zz1, ph1	bc1	km2	km3	vm1, vm2		
Hlinsko	bc1	km2, km3	ph1				
Hlučín	bc1	km2	km3, vm2	ph1			
Hodonín	zz1, ph2	bc1, km2, km3, ov3	km1, vm1, vm2	ov2	ph1		
Holešov	bc1	km1, vm2	km2	km3			
Hořice	bc1, km2, km3, ph1						
Hořovice	km2	km3, ph1	vm1				
Hradec Králové	ph2, vm1, vm2, bc1, ov3, ov1, km3, km1	km2	ov2	zz1, ph1			
Hrádek nad Nisou	bc1	km3	ph1				
Hranice (okres Přerov)	bc1, km2, km3, ov1, ov2, ov3, ph1, vm1	km1	vm2				
Hronov	km2, vm1	ph1					
Hulín	bc1	km2, km3, ov3, vm2					
Humpolec	bc1, km3	ph1	vm2				
Cheb	zz1, bc1, km1, km2, km3, ov3, ph2, vm1, vm2	ov2	ph1				
Choceň	bc1	ph1	ph2				
Chodov	bc1, ph1	km3					
Chomutov	zz1, ph1	bc1, km3, ov2, vm1, vm2	ph2	ph3			
Chotěboř	bc1	ph1	vm2				
Chrudim	zz1, km3, ph1	bc1	ov2, vm1				
Ivančice	zz1, bc1, km1, km2, km3, ph1						
Jablonec nad Nisou	zz1, bc1, km2, km3, ov2, ov3, ph1, vm1, vm2, ov1						
Jaroměř	bc1, km3	km2	ph1	ph2			
Jeseník	bc1	km1	km2	km3	vm2	ph1	
Jičín	zz1, ph1	bc1	km1, km3, vm2	km2, ov3			
Jihlava	zz1, km1, km2, km3, ov2, ov3, ph1, vm1, vm2	bc1					
Jindřichův Hradec	bc1, ph1	km2	km3	ov2	vm1	vm2	
Jirkov	ov2, km3	ph1					
Kadaň	bc1	ph1	ph2				
Kaplice	bc1, km2, ph1,						

Varianta Město	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
	vm2						
Karlovy Vary	zz1, ph1	bc1, km2, km3, vm1	km1	vm2	ov3		
Karviná	zz1, bc1, km2, ov2, ov3, ph1, vm2	km3	vm1				
Kladno	zz1, bc1, km1, km2, km3, ov2, ov3, ph1, vm1, vm2						
Kláštorec nad Ohří	ph2, bc1	km3	ph1				
Klatovy	zz1, vm2, bc1, km3	km2	vm1, ph1				
Kolín	vm1	vm2, ph1, zz1, bc1	km2	km3			
Kopřivnice	km2	km1, km3, vm1, vm2	ov2, ov3	ph1, bc1			
Kralupy nad Vltavou	zz1, ph1	km3					
Kraslice	bc1, vm2						
Kravaře	bc1	ov2	ph1	vm1			
Krnov	bc1, vm1	km2, km3, ov2	ph1	vm2			
Kroměříž	zz1, bc1, km1, km2, km3, ov2, ov3, ph2, vm2	ph1	vm1				
Krupka	bc1	ph1					
Kuřim	bc1, km2, km3, ph1						
Kutná Hora	bc1, ov2, vm1, vm2	km2, ph1	km3				
Kyjov	bc1, km2	km1, km3, ov1, vm2	ov3	ph1			
Lanškroun	bc1, ph1						
Letovice	bc1	km2	ph1, vm1				
Liberec	zz1, ov1, ov3	bc1, km1, km2, km3, ov2, ph1, vm1, vm2					
Lipník nad Bečvou	bc1, km1, km2, ov2, ph1	km3	vm2				
Litoměřice	zz1, ph1	bc1, km2, vm1	km3				
Litomyšl	bc1	km2	km3	ph1	ph2		
Litovel	bc1, km2, km3						
Litvínov	bc1, km2, km3, ov2	ph1, vm1	ph2	vm2			
Louny	zz1, ph1	bc1, km2, km3, ov2					
Lovosice	zz1, ph1	bc1, km3					
Lysá nad Labem	km3	ph1					
Mariánské Lázně	bc1	km3, ov2, vm2	ph1	km2			
Mělník	zz1, km3, ph1	km2	vm2				
Mikulov	bc1	km2	km3	ph1	ph2	ph3	
Milevsko	bc1	ph1	ph2				
Mimoň	km2	km3, ph1	ph2	vm1, vm2			
Mladá Boleslav	bc1, km3, ph1	km1, km2, vm2	vm1				
Mnichovo Hradiště	bc1	km3	ph1	vm2			
Mohelnice	bc1	km3					
Moravská Třebová	bc1	km2	km3	ph1	vm2		

Varianta Město	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Moravské Budějovice	bc1	km2, vm2	km3	ph1			
Most	bc1, km2, ov2	km1, km3	ov1, ov3, ph1, vm1, vm2				
Náchod	zz1, ph1, vm1, vm2, km2, km3	bc1	ov2				
Napajedla	bc1, km1, km2, ov3, ph1, vm2	ph2					
Nejdek	ph1	ph2					
Neratovice	km3	ph1					
Nová Paka	bc1	km3	ph1				
Nové Město na Moravě	bc1	km2	km3	ph1	vm2		
Nové Město nad Metují	bc1, vm2	km2	km3	ph1			
Nový Bor	bc1	km2, km3	ph1				
Nový Bydžov	km2						
Nový Jičín	bc1, vm1	km1, km3, vm2	km2, ov3	ov2	ph1		
Nymburk	bc1, ph1	km2, km3	ph2				
Nýřany							
Odry	km3, ov3, vm2						
Olomouc	bc1, zz1, km1, km2, ov3, ph1, vm2	km3, ov2	ov1, ph3, vm1	ph2			
Opava	bc1, km1, km2, km3, ov2, ov3, ph1, vm1, vm2	vm3					
Orlová	bc1, vm2, ph2	km2, km3, ov2	ph1	vm1			
Ostrava	bc1, zz1, km1, km2, km3, ov3, ov2, ph2, vm1, vm2	ov1, ph1					
Ostrov	bc1, ph1	km3, vm2	km2				
Otrokovice	zz1, ph1	bc1, ov3	km1, vm3, ov2	km2	km3	vm2	
Pardubice	bc1, zz1, km1, km2, km3, ph1, vm1	ov2	vm2				
Pelhřimov	zz1, bc1, km3, ph1						
Petřvald	bc1, ph1	km2	ov2				
Písek	bc1, km1, km2, ov2, ov3, ph1, vm2	km3	vm1				
Plzeň	bc1, zz1, km1, km2, km3, ph1, vm1, vm2, ov1, ov2, ov3						
Poděbrady	zz1, bc1, ph1	km1	km2	vm2			
Polička	bc1	km2	km3				
Praha	zz1, km3, ov2, ov3, ph1	zz2, bc1, ph2	zz3, km1, km2, ov1, ph3, vm2				
Prachatice	zz1, ph2	bc1	km3	ph1			
Prostějov	bc1, zz1, km1, km2, km3, ov2, ov3, ph1, vm1, vm2	ph2					
Přelouč	km3	ph1	vm2				
Přerov	zz1, bc1, km1,						

Varianta Město	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
	km2, km3, ov3, ov2, ph1, vm1, vm2						
Příbor	bc1, km3	ph1	vm2	vm3			
Příbram	zz1, ph2	km2	km3	ov2, vm1	ph1, vm2		
Rakovník	zz1, bc1, km2, ov1, ph2, vm2	km3	ph1				
Rokycany	zz1	bc1	ph1				
Roudnice nad Labem	ph1	ph2					
Rožnov pod Radhoštěm	bc1	km1, vm2	km2, ov3	km3	ph1		
Rumburk	bc1	km3	ph1	ph2			
Rychnov nad Kněžnou	bc1	km3	ph1				
Rychvald	vm1						
Rýmařov	bc1, km3						
Říčany	bc1	km3	ph1	ph2			
Sedlčany	bc1, ph1, vm2	km2, ph2	ph3				
Semily	bc1	ph1					
Sezimovo Ústí							
Slaný	bc1	km1, km2, vm2	km3, ph1				
Slavičín	bc1	km1, km2	ph1	vm2			
Soběslav	km2	ph1	ph2				
Sokolov	zz1, ph1, km1, vm1, vm2	bc1, km2, ov3	ov2	km3			
Staré Město (okres Uherské Hradiště)	bc1, vm2	km1, km3, ph1, vm1	km2				
Strakonice	zz1, bc1, km3, ph1, vm1, vm2	km1	km2	ov2	ph2	ph3	ph4
Stříbro	bc1, ov3, ph1	km2, vm2	km3				
Studénka	bc1, km2, km3, ov1, ov3, ph1, vm2						
Sušice	bc1, km2, ph1, vm2						
Světlá nad Sázavou	bc1	ph1, vm2	ph2				
Svitavy	bc1	km2	km3	ph1	ph2	vm2	
Šternberk	km2	km3	ov2, vm2	ph1			
Štětí	bc1	km3	ph1				
Šumperk	zz1, bc2, km1, km3, ov2, ph1, vm1, vm2	bc1	km2	ov3			
Tábor	zz1, bc1, ph1, vm1, vm2	km1, ph3	km2	km3	ov2, ph4	ph2	
Tachov	bc1	km2, ph1	km3				
Tanvald	bc1, ov2, ph1						
Teplice	bc1, km1, km2, ph1, vm1, vm2	zz1, km3, ph2	ov2	ov3			
Tišnov	bc1, km2, km3						
Trutnov	bc1, km2, ov2, vm1	km3	ph1				
Třebíč	bc1, km3, ph1	km2	ov2				
Třeboň	zz1, bc1, km3, ph1	km2	ph2				
Třinec	bc1, km1, ov2	km2, km3	ph1	ph2	vm1	vm2	
Turnov	zz1	bc1, km3	ph1	vm2			
Týn nad Vltavou	km3						
Uherské Hradiště	zz1, ph1	bc1	km1	km2, ov2	vm1	vm2	

Varianta Město	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
				km3			
Uherský Brod	zz1, ph1	bc1	km1	km3	vm2		
Uničov	km2	km3					
Ústí nad Labem	bc1	zz1, vm1	km1, km3	km2	ov2, vm2		
Ústí nad Orlicí	zz1, ph1	bc1	km2	km3	vm2		
Valašské Meziříčí	zz1, bc1, km2, km3, ov3, vm2, ph1	km1, ov1, vm1	ph2	ov2			
Varnsdorf	ph1						
Velké Meziříčí	bc1, km1, km2, km3, ov3, vm2	ph1					
Veselí nad Lužnicí	bc1	km2, km3	vm1	ph1			
Veselí nad Moravou	bc1	km2	km3	vm2	ph1		
Vimperk	bc1						
Vlašim	km2	ph1					
Vodňany	bc1, km2, vm2	km3	ov1, vm1	ph1			
Vratimov	vm1	ov3					
Vrchlabí	km3	bc1	km2	ph1	vm2		
			km2, km3, ov3, ph1				
Vsetín	bc1	km1, vm1, vm2					
Vysoké Mýto	km3	ph1					
				ph1, vm1, vm2			
Vyškov	bc1	km2	km3, ov2	vm2			
Zábřeh	km2	km3	ph1				
		zz1, km3, ov2, ph2	km1, ov3, vm1, vm2	km2, ph1			
Zlín	bc1						
Znojmo	bc1, km3	km1	km2, ph3, vm1, vm2	ov2	ph1	ph2	
Žatec	bc1	km2	km3	ov2			
Žďár nad Sázavou	bc1	km1	km3	vm1			

Příloha C: Městské obvody Prahy

Varianta	1.	2.	3.
Městský obvod / Praha			
Barrandov	ph5		
Běchovice	ph5		
Bílá Hora	ph5		
Benice			
Bohnice	ph5		
Braník	ph5		
Břevnov	ph5		
Březiněves	ph5		
Bubeneč	ph5		
Čakovice	ph5		
Černý Most	ph5		
Čimice	ph5		
Ďáblice	ph5		
Dejvice	ph5		
Divoká Šárka	ph5		
Dolní Chabry	ph5		
Dolní Měcholupy	ph5		
Dolní Počernice	ph5		
Dubeč	ph5		
Háje	ph5	ph6	ph7
Hájek			
Hloubětín	ph5		
Hlubočepy	ph5		
Hodkovičky	ph5		
Holešovice	ph5		
Holyně	ph5		
Horní Měcholupy	ph5		
Horní Počernice	ph5		
Hostavice			
Hostivař	ph5		
Hradčany	ph5		
Hrdlořezy	ph5		
Chodov	ph5		
Cholupice			
Jarov	ph5	ph6	
Jinonice	ph5		
Jižní město	ph5	ph6	
Josefov	ph5		
Kamýk	ph5		

Varianta Městský obvod / Praha	1.	2.	3.
Karlín	ph5		
Kbely	ph5		
Klánovice	ph5		
Kobylisy	ph5		
Koloděje	ph5		
Kolovraty	ph5		
Komořany	ph5		
Košíře	ph5		
Královice	ph5		
Krč	ph5	ph6	
Křeslice			
Kunratice	ph5	ph6	
Kyje			
Lahovice	ph5	ph6	
Letňany	ph5		
Lhotka			
Libeň	ph5		
Liboc	ph5		
Libuš	ph5		
Lipany	ph5		
Lipence			
Lochkov			
Lysolaje	ph5		
Malá Chuchle	ph5		
Malá Strana			
Malešice	ph5		
Michle	ph5		
Miškovice	ph5		
Modřany	ph5		
Motol	ph5		
Nebušice			
Nedvězí	ph5		
Nové Město	ph5		
Nusle	ph5		
Opatov	ph5	ph6	
Pankrác	ph5		
Petrovice	ph5		
Petřín	ph5		
Písnice	ph5		
Pitkovice	ph5		
Podolí	ph5		
Prosek	ph5		
Přední Kopanina	ph5		
Radlice	ph5		

Varianta Městský obvod / Praha	1.	2.	3.
Radotín	ph5		
Ruzyně	ph5		
Řeporyje	ph5		
Řepy	ph5		
Satalice	ph5		
Sedlec	ph5	ph6	
Slivenec			
Smíchov	ph5		
Sobín			
Spořilov	ph5		
Staré Město	ph5		
Stodůlky	ph5		
Strahov	ph5		
Strašnice	ph5		
Střešovice	ph5		
Střížkov	ph5		
Suchdol	ph5		
Šárka	ph5		
Šeberov			
Štěrboholy			
Točná	ph5		
Troja	ph5	ph6	ph7
Třebonice			
Třeboradice			
Uhříněves	ph5		
Újezd nad Lesy	ph5		
Újezd u Průhonic			
Veleslavín			
Velká Chuchle	ph5		
Vinohrady	ph5		
Vinoř	ph5	ph6	
Vokovice	ph5		
Vršovice	ph5		
Vysočany	ph5		
Vyšehrad	ph5		
Záběhlice	ph5		
Zadní Kopanina	ph5		
Zahradní Město	ph5		
Zbraslav	ph5		
Zličín	ph5		
Zlíchov	ph5		
Žižkov	ph5		

Příloha D: Městské obvody Ostravy

Varianta	1.	2.
Městský obvod/Ostrava		
Hošťálkovice		
Hrabová	ov2, ov3	
Krásné Pole	ov2, ov3	
Lhotka	ov3	
Mariánské Hory a Hulváky	ov2	ov3
Martinov	ov3	
Michálkovice		
Moravská Ostrava a Přívoz	ov2	ov3
Nová Bělá	ov2, ov3	
Nová Ves	ov2	ov3
Ostrava - Jih	ov3	
Petřkovice	ov2, ov3	
Plesná		
Polanka nad Odrou		
Poruba	ov2	ov3
Proskovice		
Pustkovec		
Radvanice a Bartovice		
Slezská Ostrava	ov3	
Stará Bělá	ov3	ov2
Svinov	ov2	ov3
Třebovice	ov3	
Vítkovice	ov2, ov3	